

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما صلوات

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

آثار تاریخی و فرهنگی

استان قم

پدید آورنده:

رضا آقابلیایی، حسن قریشی

(به سفارش)

انستیتو پژوهش‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی استان قم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آثار تاریخی و فرهنگی استان قم

نویسنده:

جمعی از نویسندگان

ناشر چاپی:

زائر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

- فهرست ۵
- آثار تاریخی و فرهنگی استان قم ۱۰
- مشخصات کتاب ۱۰
- فصل اول: بقعه ها و امامزاده های استان قم ۱۰
- بخش اول: بقعه ها و امامزاده های محدوده خیابان آذر ۱۰
- ۱ - بقعه شاهزاده ناصر رحمه الله : ۱۰
- ۲ - امامزاده، احمد ابن اسحاق رحمه الله : ۱۲
- ۳ - امامزاده، شاهزاده حمزه رحمه الله : ۱۹ / ۲ / ۱۳۷۸ - ثبت: ۲۳۱۸ ۱۳
- ۴ - امامزاده، سید سربخش رحمه الله : ۱۷ / ۹ / ۱۳۷۷ - ثبت: ۲۱۶۸ ۱۵
- ۵ - مجموعه چهل اختران: ۱ / ۱۰ / ۱۳۵۲ - ش ثبت: ۹۶۵ ۱۷
- ۶ - امامزاده علی موسی الرضا رحمه الله : ۱۹
- بخش دوم: بقعه ها و امامزاده های محدوده خیابان چهارمردان ۲۰
- ۱ - امامزاده علی بن جعفر رحمه الله : ۱۵ / ۹ / ۱۳۱۴ ش - ثبت: ۲۴۰ ۲۰
- ۲ - شاهزاده ابراهیم رحمه الله : ۲۹ / ۹ / ۱۳۱۶ - ش ثبت: ۲۹۸ ۲۳
- ۳ - امامزاده سلطان محمد شریف رحمه الله : ۲۴
- ۴ - امامزاده احمد بن قاسم رحمه الله : ۱۷ / ۹ / ۱۳۷۷ - ش ثبت: ۲۱۶۹ ۲۵
- بخش سوم: بقعه ها و امامزاده های محدوده بلوار ۱۵ خرداد ۲۷
- ۱ - بقعه شاه سیدعلی رحمه الله : ۲۷
- ۲ - شاهزاده احمد رحمه الله : ۲ / ۸ / ۱۳۷۸ - ش ثبت: ۲۴۲۷ ۲۸
- ۴ - چهار امامزاده: ۲۹
- بخش چهارم: دیگر بقعه ها و امامزاده های داخل شهر قم ۳۰
- ۱ - امامزاده حارث بن احمد رحمه الله خاکفرج ۳۰
- ۲ - بقعه سید صفورا رحمه الله : ۳۱

- ۳ - شاهزاده ابراهیم رحمه الله : ۳۲
- ۴ - شاهزاده جعفر موسوی رحمه الله : ۳۳
- ۵ - بقعه سید معصوم رحمه الله : ۳۴
- ۶ - امامزاده جمال الدین شاه جمال رحمه الله : ۲۵/۱۲/۷۹ ش ثبت: ۳۳۴۴- ۳۴
- ۷ - بقعه امامزاده عبدالله قلعه صدری رحمه الله : ۳۵
- بخش پنجم: بقعه ها و امامزاده های بخش کهک و قنوات: ۳۶
- ۱ - شاه جعفر غریب رحمه الله : ۱۶/۷/۱۳۷۹ ش ثبت: ۲۷۱۸- ۳۶
- ۲ - بقعه پنج امامزاده: ۱۶/۷/۱۳۷۹ ش ثبت: ۲۷۹۹- ۳۷
- ۳ - طیب و طاهر: ۷/۳/۱۳۷۹ ش ثبت: ۲۶۹۰- ۳۷
- ۴ - حلیمه خاتون: ۳۸
- ۵ - بقعه سلطان محمود صرم رحمه الله : ۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۷۷۳- ۳۹
- ۶ - بقعه امامزاده سلیمان رحمه الله : ۴۰
- ۷ - بقعه هفت امامزاده شاهزاده عباس: ۴۰
- ۸ - امامزاده سید معصوم رحمه الله زینب خاتون: ۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۷۴۴- ۴۱
- ۹ - شاهزاده ابراهیم سیرو رحمه الله : ۱۷/۱۲/۱۳۸۱ ش ثبت: ۷۶۹۳- ۴۲
- ۱۰ - شاهزاده محسن رحمه الله : ۴۳
- ۱۱ - شاه اسماعیل رحمه الله : ۲۵/۱۲/۱۳۷۹ ش ثبت: ۳۴۹۷- ۴۴
- ۱۲ - بقعه شاهزاده «هادی» ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت ۴۸۷۲- ۴۵
- ۱۴ - امامزاده باوره رحمه الله : ۴۶
- بخش ششم: بقعه ها و امامزاده های بخش خلجستان - جعفریه و مرکزی: ۴۷
- ۱ - شاهزاده ابراهیم «دستجرد» رحمه الله : ۱۷/۱۲/۸۱ ش ثبت: ۷۶۹۴- ۴۷
- ۲ - شاهزاده زکریا رحمه الله : ۵/۹/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۴۲۰- ۴۷
- ۳ - امامزاده عاقب رحمه الله : ۷/۷/۱۳۸۱ ش ثبت: ۶۵۱۸- ۴۸
- ۴ - شاهزاده طاهر رحمه الله طغرود: ۴۸

- ۵ - قدمگاه حضرت مهدی علیه السلام : ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۸۵۷ ۴۹
- ۶ - شاهزاده احمد بن علی رحمه الله : ۷/۷/۱۳۸۱ ش ثبت: ۶۵۱۹ ۵۰
- ۷ - بقعه علمدار کیاب رحمه الله : ۵۰
- ۸ - شاهزاده ابوطالب رحمه الله : ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۸۵۹ ۵۱
- ۹ - شش امامزاده: ۲/۸/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۴۲۹ ۵۲
- ۱۰ - بقعه خدیجه خاتون علیهاالسلام : ۲۶/۸/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۴۹۵ ۵۳
- ۱۱ - امامزاده عبدالله رحمه الله : ۵۴
- ۱۲ - سکینه خاتون علیهاالسلام : ۲۶/۸/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۴۹۶ ۵۵
- ۱۳ - شاهزاده عباس رحمه الله : ۵۵
- فصل دوم: مقابر متبرکه استان قم: ۵۶
- ۱ - شیخ اباصلت رحمه الله : ۱۹/۲/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۳۲ ۵۶
- ۲ - بابا مسافر: ۵۷
- ۳ - علی بن بابویه رحمه الله : ۱۸/۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۳۷۸۶ ۵۸
- ۴ - مقابر شیخان: ۵۸
- تزیینات بناها: ۶۱
- اشاره ۶۱
- الف مقبره خواجه اصیل الدین: ۶۱
- ب مقبره خواجه علی صفی: ۶۳
- ج گنبد شمالی: ۶۴
- فصل سوم: مساجد تاریخی قم ۶۶
- اشاره ۶۶
- اولین مساجد قم: ۶۶
- ۳ - مسجد مقدس جمکران: ۷۳
- ۴ - مسجد اعظم: ۱۵/۱۰/۱۳۱۰ ش ثبت: ۱۲۸ ۷۵

- ۵ - مسجد سلماسی: ۷۶
- ۶ - مسجد پنجه علی: ۷۷
- ۷ - مسجد حاج سید صادق: ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۸۶۵ ۷۸
- ۸ - مسجد فیض: ۵/۹/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۴۱۹ ۷۸
- ۹ - مسجد صرم: ۲۲/۸/۱۳۶۲ ش ثبت: ۱۶۴۴ ۷۸
- ۱۰ - مسجد جامع کهک: ۱۱/۱۰/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۶۳۲ ۷۹
- ۱۱ - مسجد جامع پاچیان: ۸۰
- ۱۲ - مجموعه تاریخی و فرهنگی طینوج: ۹/۲/۱۳۸۲ ش ثبت: ۸۶۲۶ ۸۰
- فصل چهارم: مدارس تاریخی استان قم ۸۱
- اشاره ۸۱
- ۱ - مدرسه فیضیه: ۸۱
- ۲ - مدرسه جهانگیرخان ناصری: ۱۶/۱/۱۳۷۷ ش ثبت: ۱۹۸۷ ۸۳
- ۳ - مدرسه دارالشفاء: ۸۴
- ۴ - مدرسه حجتیه: ۸۶
- ۵ - مدرسه رضویه: ۸۷
- ۶ - مدرسه خان «آیه الله العظمی بروجردی»: ۸۷
- ۷ - مدرسه معصومیه: ۸۸
- ۸ - دبیرستان حکیم نظامی: ۲۵/۱۲/۱۳۷۹ ش ثبت: ۳۳۴۶ ۸۸
- فصل پنجم: کتابخانه های استان قم ۸۸
- اشاره ۸۸
- ۱ - کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی: ۸۹
- ۲ - کتابخانه مدرسه فیضیه: ۹۱
- ۳ - کتابخانه آستانه حضرت معصومه علیهاالسلام: ۹۱
- ۴ - کتابخانه مسجد اعظم: ۹۲

- ۵ - کتابخانه دفتر تبلیغات اسلامی: ۹۲
- ۶ - کتابخانه حضرت آیه الله گلپایگانی: ۹۲
- فصل ششم: خانه های تاریخی ۹۳
- اشاره ۹۳
- ۱ - خانه حضرت امام خمینی رحمه الله خانه انقلاب: ۱۱/۴/۱۳۷۵ ش ثبت: ۱۷۴۵ ۹۳
- ۲ - خانه حکیم ملاصدرا: ۵/۱۰/۱۳۷۵ ش ثبت: ۱۸۲۱ ۹۵
- ۳ - خانه حاجی خان: ۲۹/۴/۱۳۷۷ - ش ثبت ۱۳۷۹ ۹۶
- ۴ - خانه حاج علی خان زند: ۲۵/۴/۱۳۷۹ - ش ثبت: ۲۰۷۲ ۹۶
- ۵ - خانه یزدان پناه: ۲۴/۴/۱۳۸۲ - ش ثبت: ۹۱۵۱ ۹۷
- ۶ - خانه حضرت آیه الله حائری یزدی: ۱۸/۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۳۷۸۷ ۹۸
- ۷ - خانه حاج باقر روحانی: ۲/۸/۱۳۸۲ - ش ثبت: ۱۰۵۶۶ ۹۹
- ۸ - خانه حاج سید حاجی: ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۴۸۷۰ ۹۹
- ۹ - خانه توکلی: ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۴۸۵۳ ۱۰۰
- ۱۰ - خانه حاج عسگرخان: ۲۵/۱۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۵۶۷۷ ۱۰۰
- فصل هفتم: آب انبارهای استان قم ۱۰۱
- اشاره ۱۰۱
- ۱ - آب انبار سراجیه: ثبت: ۸۶۳۴ ۱۰۲
- ۲ - آب انبار پاچیان: ثبت: ۵۶۷۶ ۱۰۳
- ۳ - آب انبار کهک: ثبت: ۴۶۳۲ ۱۰۳
- ۴ - آب انبار طلب: ثبت: ۸۶۲۹ ۱۰۴
- منابع و مأخذ ۱۰۵
- درباره مرکز ۱۱۱

آثار تاریخی و فرهنگی استان قم

مشخصات کتاب

سرشناسه: آقابابایی، رضا، ۱۳۴۴ -

عنوان و نام پدیدآور: آثار تاریخی و فرهنگی استان قم / رضا آقابابایی، حسن قریشی؛ [به سفارش] کنگره بزرگداشت شخصیت حضرت فاطمه معصومه و مکانت فرهنگی قم.

مشخصات نشر: قم: آستانه مقدسه قم، انتشارات زائر، ۱۳۸۴.

مشخصات ظاهری: ۲۲۶ ص.

فروست: کنگره بزرگداشت شخصیت حضرت فاطمه معصومه علیهاالسلام و مکانت فرهنگی قم؛ مجموعه آثار شماره ۴۴.

شابک: ۱۰۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۸۵۶۷-۲۷-۴:

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۲۱] - ۲۲۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: آثار فرهنگی -- ایران -- قم (استان)

موضوع: قم (استان) -- آثار تاریخی

شناسه افزوده: قریشی، حسن، ۱۳۴۵ -

شناسه افزوده: کنگره بزرگداشت شخصیت حضرت فاطمه معصومه علیهاالسلام و مکانت فرهنگی قم (۱۳۸۳: قم)

رده بندی کنگره: DSR۲۰۴۵/م ۱۴ آ ۱۳۸۴۷

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۱۲۸

شماره کتابشناسی ملی: م ۸۳-۳۸۷۴۲

ص: ۱

فصل اول: بقعه ها و امامزاده های استان قم

بخش اول: بقعه ها و امامزاده های محدوده خیابان آذر

۱ - بقعه شاهزاده ناصر رحمه الله :

این بقعه در خیابان آذر، برابر ورودی مسجد امام حسن علیه السلام واقع است که به صورت مربع با طول تقریبی ۴ و عرض ۵/۳ متر بنا شده است.

جدار بقعه تا حدود یک متر از سنگ مرمر پوشیده شده و بقیه آن با کاشی های فیروز فام ساده و خشتی و آینه کاری تزیین شده است.

سقف بنا نیز از داخل، مزین به آینه و گچ بری است. در وسط بقعه، ضریحی مشبک از طلا و نقره قرار دارد که در سال ۱۳۷۰ ه. ش. به وسیله «سیدمصطفی سلیم حمدانی» و «شیخ شبانی» و نجاری «حاج اکبر خموشیان» ساخته و نصب گردیده است.

ص: ۲

بقعه شاهزاده ناصر از آثار قرن دوازدهم و اواخر دوره صفویه به شمار می آید. بر فراز آن گنبدی به ارتفاع ۳۵/۱ متر و دو گلدسته ای به ارتفاع ۱۵/۱ متر کاشی کاری شده، نمایان است.

«محدث قمی رحمه الله» در منتهی الامال نوشته است که «احمد بن اسحاق موسوی» در این مکان مدفون است که بنا بر نقل قول مورخان، «احمد بن اسحاق» پس از احداث مسجد امام حسن علیه السلام این بقعه را برای محل دفن خویش بنا نهاد؛ ولی هنگام مراجعت از سامرا در سر پل ذهاب وفات یافت و در آن مکان دفن شد.

چون بقعه بدون استفاده بود، در عصر «سلطان برکیارق سلجوقی»، امیر اپیک خان» مدرسه ای در این محدوده بنا شد و بقعه جزو حجرات آن گردید.

در این بقعه، سید جلیل القدر «ناصرالدین علی بن مهدی» از نوادگان امام حسن مجتبی علیه السلام مدفون است که در اواخر قرن هشتم و اوایل قرن نهم قمری می زیسته است که پس از دفن ایشان در این مکان بقعه به نام «شاهزاده ناصر» شهرت یافت. (۱)

تصویر ۸×۱۲

۲ - امامزاده، احمد ابن اسحاق رحمه الله :

این بنا در مقابل «میدان کهنه» میدان زکریا بن آدم رحمه الله و در جوار «امامزاده، شاهزاده حمزه» قرار گرفته و «احمد بن اسحاق عسگری» از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام در آن مدفون است.

۱- انوار پراکنده، ص ۳۲۳.

ص: ۳

بنای بقعه به دستور «میرزاعلی اصغرخان امین السلطان» و با مباشرت «عزیزخان» و اهتمام «میرزاعلی اکبر» در سال ۱۳۱۷ ق به هنگام سلطنت «مظفرالدین شاه» بازسازی شده است.

حرم اصلی آن از بناهای قبل از صفویه می باشد که از ناحیه شاه تهماسب صفوی تزیین گردیده است. حیاط ساختمان آن از خارج و داخل، چهار ترک متساوی به دهانه ۵/۴ و ارتفاع ۶ متر با جدار سفیدکاری و پوشش عرقچینی است که از ضلع غربی آن دری به بقعه «حسین بن احمد» گشوده می شود. (۱)

در وسط بقعه، ضریح آلومینیومی است که بر بالای برآمدگی سنگ مرقد نصب شده و به جهت نذورات از آن استفاده می نمایند. بالای ضریح مطهر و جدار مقرنس آینه کاری و کاشی کاری شده آن بسیار به زیبایی روضه افزوده است. (۲)

بر فراز بقعه نیز، گنبدی عرقچین و آجرپوش ساده از نوع یک پوشش، شکل یافته است. حد فاصل بین بقعه «احمد بن اسحاق» با رواق جدید، بقعه ای است که در وسطش گنبدی عرقچین به صورت ۸ ضلعی است که پدر شاهزاده حمزه «حسین بن احمد» در آن مدفون است. (۳)

تصویر ۱۲×۸

۳ - امامزاده، شاهزاده حمزه رحمه الله : ۱۹ / ۲ / ۱۳۷۸ - ثبت: ۲۳۱۸

۱- گنجینه آثار قم، ج ۲، ص ۴۵۹.

۲- انوار پراکنده، ص ۳۷۹.

۳- تربت پاکان، ج ۲، ص ۹۱.

ص: ۴

مزار شاهزاده حمزه خاک جای فرزند امام موسی کاظم علیه السلام می باشد که بنایی است متعلق به نیمه نخستین قرن دهم و از نظر سبک بنا مشابهت زیادی با حرم مقدس حضرت معصومه علیهاالسلام دارد.

بر فراز بقعه مورد نظر، گنبدی است که از آثار «میرزاعلی اصغر خان اتابک» و در سال ۱۳۰۱ ق همزمان با بنای گلدسته های بلند و ایوان آئینه حرم مطهر ساخته شده است.

سبک ساختمان آن از ابتکارات «مرحوم استاد حسن معمار قمی» است که در ساختمان آن صورت خاصی با ذوق هنری توأم کرده است و مجموعه ای از اشکال هندسی و گوناگون گنبدسازی را از عرقچینی، کروی و شلجمی توأم با استوانه ای و مضلع و مخروطی همراه چند کمر بند مقرنس و دندان ای و معرج و مشابه مقرنس در آن تجلی داده و به گل هایی از کاشی های الوان آراسته شده است. (۱)

گنبد شاهزاده حمزه از جمله نمونه های معماری منحصر به فرد است که در هیچ یک از مشاهد متبرکه برای آن مشابهی وجود ندارد (۲). ارتفاع گنبد از سطح بام ۵/۸ متر و سراپا مزین به کاشی های گرهی و فیروزه فام است.

بقعه شاهزاده حمزه از سه جهت شمال، جنوب و شرق محاط به سه صحن است و از جانب غربی محدود به رواق و حسینیه می باشد. (۳) ایوان شرقی بقعه که با دهانه ۶، عرض ۵/۳ و ارتفاع ۱۰ متر است. در کمر آن کتیبه ای است از کاشی قدیمی به خط ثلث که روی آن احادیث و آیاتی

۱- انوار پراکنده، ص ۳۶۴.

۲- همان، ص ۳۶۵.

۳- تربت پاکان، ج ۲، ص ۸۸.

ص: ۵

از کلام الله مجید نوشته شده است.

در مدخل همین ایوان دری بسیار زیبا و کنده کاری شده که «مرحوم احمد تکیه بازار» در سال ۱۳۵۰ ق آن را به بقعه متبرکه وقف نموده، مشاهده می شود. (۱)

در باب امامزاده شاهزاده حمزه نقل است: «هرگز شنیده نشده که در هر امری، احدی به آن جناب متوسل شده باشد و ناامید شود و مردم به هنگام قسم خوردن به این مکان مقدس می آیند» (۲).

تصویر ۱۲×۸

۴ - امامزاده، سید سربخش رحمه الله : ۱۷ / ۹ / ۱۳۷۷ - ثبت: ۲۱۶۸

این امامزاده در خیابان آذر، مقابل مجموعه «چهل اختران» است. نمای بیرونی بنا در قاعده هشت گوشه با گنبدی هرمی شانزده ترکی است.

نمای درونی آن تا ارتفاع چند متر چهار گوشه با صدفه ای در هر ضلع است که در بالا با بیش آمدن گوشواری در هر زاویه به هشت گوشه متساوی و سپس در بالا کتیبه کمربندی شانزده ضلعی تغییر یافته و سقف گنبدی بر فراز آن استوار است (۳).

بر فراز بقعه گنبدی است به ارتفاع تقریبی چهار متر که آراسته به کاشی های فیروزه فام می باشد و در میان سقف، ترنج هایی از نقش و نگار

۱- گنجینه آثار قم، ج ۲، ص ۴۴۱.

۲- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۴۶.

۳- پرونده میراث فرهنگی استان قم، ش ۲۱۶.

ص: ۶

است که گرداگرد آن با پهنای تقریبی ۱۰ سانتی متر کتیبه ای به خط ثلث با زنجیره ای از نقش و نگار با پهنای چند سانتی متر گچ بری شده است. زیباترین آرایش های بقعه تزئینات ظریف پیشانی صدفه ها و گوشواره ها و قوس آن است که به نام های متبرک و نقوش ظریف آراسته شده است.^(۱)

در مدخل بقعه از جانب شمالی، ایوانچه ای است که به سبک بناهای قرن هشتم بر دهانه دو و عرض یک و ارتفاع ۵ متر تزئین شده است.

گویا این بنا به دستور «غیاث الدین امیرمحمد» از بزرگان خاندان علی صفی بنیاد شده است و تزئینات گچ بری آن، کار «علی بن محمد بن ابی شجاع» هنرمند بزرگ این دوره بوده است.

این هنرمند با تأثیرپذیری از دود چراغ و پیه سوز طی سالیان دراز، رنگ گچ سراسر بنا را جلوه ای خاص بخشیده است در وسط بقعه هم در سال ۱۳۷۰ ش از طرف سازمان اوقاف و امور خیریه مرقدی ساخته شد و ضریحی از آلومینیم بر آن نصب گردید.

نام این امامزاده، بنا به نوشته کتیبه درون آن «اسماعیل بن محمد بن جعفر صادق» از فرزندان حضرت امام جعفر صادق علیه السلام می باشد که در سال ۶۱۷ ق به شهادت رسیده است.

«سید سربخش» مردی دلاور، قوی و شجاع و از بزرگان و فضیلتی سادات خطه خراسان بوده است. او در زمان «سلطان محمد خوارزم شاه» مقام نقیب النقبایی را به دست آورد.

در زمان حمله مغولان به ایران، اسماعیل، در نیشابور به همراه مردم شهر در برابر مغولان مقاومت نشان داد. پس از تصرف نیشابور توسط مغولان، اسماعیل به قم آمد و «امیرزاده جته نویان» فرمانده مغولی پس

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۳۹.

ص: ۷

از منهدم نمودن حصار شهر قم او را در داخل شهر به شهادت رساند. فرمانده مغول پس از شهادت اسماعیل، سرش را از تن جدا نمود و به نزد حکام مغول در چین اهدا کرد. بدین جهت امامزاده اسماعیل به سید سربخش مشهور شده است. (۱)

۵ - مجموعه چهل اختران: ۱ / ۱۰ / ۱۳۵۲ - ش ثبت: ۹۶۵

این مجموعه، مرکب از سه بنا است که قبلاً در دو صحن جداگانه قرار داشته؛ ولی در قرن گذشته، این سه بنا را گرداگرد یکدیگر قرار داده اند. این مجموعه از آثار قرن نهم و دهم قمری است که به ترتیب قدمت بدین شرح است:

تصویر ۱۲×۸

الف شاهزاده زید رحمه الله :

بقعه شاهزاده زید در ضلع غربی صحن چهل اختران واقع است. در این بارگاه، «شاهزاده زید بن علی» از نوادگان امام سجاد علیه السلام مدفون است.

بقعه مورد نظر، بنایی است که سابقه چند صد ساله دارد و بر فراز آن بقعه، گنبدی شکل است که فاقد کاشی کاری و تزیینات هنری است. در میانه بقعه، مرقدی است با جدار کاری گچ و با کاشی کاری خشتی آراسته شده است. در اطراف این مرقد، ضریح مشبک از چوب با رنگ سبز دیده می شود.

سر در بقعه در ضلع غربی صحن مزبور با دهانه ۳ و ارتفاع ۵/۳ متر در

۱- تربت پاکان، ج ۲، ص ۳۶.

ص: ۸

سال ۸۴۷ ق ساخته شده است و متضمن آیه‌ها و احادیثی است و در پایان آن عباراتی است که از نام بانی آن «خواجه بهاء‌الدین هبه‌الله قمی» حکایت می‌کند. در جهت غربی بقعه، مسجدی است که به شکل مستطیل که به ستون‌های سنگی استوار شده است. مرقد امامزاده نیز با کاشی کاری خشتی نو آراسته شده که در میان آن، چهار قطعه کاشی لاجوردی رنگ قدیمی از آرایش کاری پیشین مرقد دیده می‌شود. (۱)

ب مرقد موسی بن مبرقع رحمه الله :

بقعه منسوب به «موسی بن مبرقع» در ضلع شرقی صحن چهل اختران واقع است که خاکجای موسی فرزند امام جواد علیه السلام می‌باشد. (۲)

این بقعه بنایی ساده و کوتاه و تهی از تزیینات هنری است؛ لیکن دهلیز و راهرو ورودی آن به درازی ۲۱ متر از آثار قرن نهم قمری می‌باشد. (۳)

بنای اولیه گنبد از آثار قبل از دوره صفویه است که به مرور زمان دچار آسیب شده بود که پس از پیروزی انقلاب اسلامی گنبد احداثی جدید به شکل عرقچین و با ارتفاع تقریبی ۹ متر شکل گرفت.

بالای درگاه ورودی بقعه موسی بن مبرقع کتیبه‌ای به خط نستعلیق سفید بر کاشی خشتی مشتمل بر ابیاتی افزوده شده که نگارنده آن «میرزا عباس قلی» متولی مقبره «مستوفی الممالک» می‌باشد. (۴)

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۲۶۹.

۲- قم از نظر اجتماعی و اقتصادی، ص ۴۷۱.

۳- مردم‌نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۴۳.

۴- انوار پراکنده، ص ۴۲۰.

ص: ۹

ج بقعه چهل اختران:

بقعه چهل اختران، خاکجای نوادگان و وابستگان به خاندان «موسی بن مبرقع علیه السلام» و فرزندان امام جواد علیه السلام می باشد در این بقعه، چهل تن از سادات رضویه به خاک سپرده شده اند. این بقعه از ساخته های عصر صفوی و تاریخ بنای آن به سال ۹۵۰ ق و نام بانی آن «شاه تهماسب صفوی» و با هنرمندی «استاد سلطان قمی» شکل گرفت. (۱)

نمای درون این بنا به دهانه ۵/۱۲ و بلندای ۱۴ متر نخست تا پیرامون ۵/۴ متر چهارگوش و سپس با پیش آمدن گوشواره ها مدور است که سقفی بزرگ بر آن سایه افکنده است.

بدنه بنا سراسر از آجر است و بر فراز بقعه، گنبدی است عرقچین و آجری که چهار هواکش در جهات اصلی آن به طور مشبک دیده می شود.

در وسط بقعه، مرقدی است سراسری به ارتفاع یک و طول و عرض ۹ متر که در سطح آن در چند ردیف قبرسازی نموده اند که به وسیله کاشی های خشتی فیروزه ای تشخیص داده می شود.

بر سر در این بارگاه نیز کتیبه ای است که با خط ثلث بر روی آن نوشته است: «این مکان قبور جمعی از سادات و امامزادگان است». (۲)

۶ - امامزاده علی موسی الرضا رحمه الله :

بقعه مورد نظر، مقابل بیمارستان نکویی در کوچه شهید هادی کریمی

۱- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۵۶۱.

۲- انوار پراکنده، ص ۳۷۵.

ص: ۱۰

واقع است، بنا به نقل مرحوم ناصرالشریعه در تاریخ قم صاحب این مزار از فرزندان امام موسی بن جعفر علیه السلام می باشد. بنای آن به اواخر دوره قاجاریه می رسد که در عصر حاضر مرمت یافته است. (۱)

بخش دوم: بقعه ها و امامزاده های محدوده خیابان چهارمردان

۱ - امامزاده علی بن جعفر رحمه الله : ۱۵ / ۹ / ۱۳۱۴ ش - ثبت: ۲۴۰

این بنا در گذشته یک بنای منفرد بود و در بیرون دروازه کاشان و در جانب شرقی قم قرار داشت که از چهار جهت به گورستان وسیع ختم می شد و فضای اطراف آن را مزارع و باغ های حواشی شهر در بر می گرفت.

بر اثر توسعه شهر در دهه های اخیر، این بنا در داخل بافت شهری قرار گرفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی قرار گرفتن گلزار شهدا در کنار بقعه باعث توجه بیش تر به آن گردید. (۲)

تصویر ۱۲×۸

فضای داخلی بنا مربعی است به ابعاد ۵/۶ متر که هر یک از اضلاع آن را طاق نمایی کوتاه به دهانه ۳ و عرض یک متر در بر می گیرد که در ارتفاع ۴ متری در قابی مستطیل محاط می شود.

۱- همان، ص ۵۸۳.

۲- نامه قم، ش ۹، ص ۱۸۱.

ص: ۱۱

نمای گنبد علی بن جعفر از خارج به شکل ۸ ضلعی است که با جدار آجری و نمابندی به رنگ فیروزه منقش گشته و ارتفاع تقریبی آن حدود ۳/۳ متر می باشد. در سال ۱۳۶۶ ق به جهت نفیس بودن کاشی های آن، عده ای سودجو به حرم مطهر علی بن جعفر رحمه الله دستبرد زدند و با قتل یکی از خادمان، چند پارچه از کاشی های آن را دزدیدند. این ماجرا باعث شد که در سال ۱۳۱۴ ش کاشی های نفیس آن را به موزه ایران باستان و موزه آستانه مقدسه منتقل نمودند. با این که کلیه ی کاشی های ازاره و مرقد از بقعه کنده و به موزه انتقال یافت؛ ولی با این حال به واسطه داشتن بهترین گچ بری های غنی چشم هر بیننده را مجذوب خود می سازد. (۱)

تصویر ۱۲×۸

محراب زرین نام امامزاده علی بن جعفر رحمه الله

این محراب که طاق نمای جنوبی مزار شمرده می شود، با ممتازترین نوع کاشی های خشتی زرین فام قرن هشتم آراسته است که به دست «یوسف بن علی محمد بن ابی طاهر» آخرین فرد از خاندان ابی طاهر به سال ۷۳۴ ق ساخته شد.

نحوه پرداخت معماری محراب، تقریباً نظیر محراب «مسجد میدان» کاشان و «امامزاده یحیی رحمه الله» در ورامین است.

این محراب، یک طاق نمای سه حجره ای دارد که دو تای آن از اهمیت بیش تری برخوردار است؛ همچنین پنج کتیبه مزین به آیات قرآنی، این

۱- تاریخ قم، ص ۱۱۹.

ص: ۱۲

محراب را آذین کرده است. (۱)

امامزاده علی بن جعفر رحمه الله به «در بهشت» نیز شهرت دارد.

در تاریخ دارالایمان نقل شده است: «در این بقعه، دری است، مشهور به «در بهشت» که به طرف قبله ساخته شده و به صورت در بسته کاشی کاری شده به گونه ای که از چینی پاکیزه تر و ظریف تر است. گویا در احادیثی که در فضیلت قم وارد است این بقعه را از آن جهت هشت بهشت گویند که در احادیث هشت در جهت بهشت می باشد، که دو در آن از قم مفتوح می شود و این در را به آن نشانه ساخته اند. (۲)

امروزه در بقعه علی بن جعفر، تنها یک کتیبه تاریخ دار دیده می شود که بانی آن «عظاملک میرمحمد حسینی» است که به گفته «فیض» در «گنجینه آثار تاریخی قم» در عصر اولجایتو به خدمت دیوانی ایلخانان در آمد و در دوره ابوسعید ایلخانی ریاست دیوان مظالم را بر عهده داشت.

کاشی کاری کوکبی بنا کار کارگاه «خاندان ابی طاهر» و «رکن الدین محمد» در کاشان بوده است. (۳)

«مرحوم شیخ عباس قمی رحمه الله در کتاب «منتهی الامال» می گوید: علی بن جعفر علیه السلام امام هادی علیه السلام را درک کرده بود و پیوسته ملازمت برادر بزرگوارش امام موسی کاظم علیه السلام را اختیار می نمود.

او حدود ۱۲۰ سال عمر نمود و اهل قم از او - که در کوفه زندگی می کرد - خواهش کردند که به قم بیاید؛ پس ایشان خواهش مردم را

۱- نامه قم، ش ۹، ص ۱۸۵.

۲- تاریخ دارالایمان، ص ۴۲.

۳- فصلنامه علمی و فنی اثر، ش ۳۳ و ۳۴ هفت بنای تاریخی، ص ۱۴۸.

ص: ۱۳

اجابت کرد و تا سال ۲۵۲ ق که در قم از دنیا رفت در این شهر زندگی می کرد. (۱)

۲ - شاهزاده ابراهیم رحمه الله : ۲۹ / ۹ / ۱۳۱۶ - ش ثبت: ۲۹۸

در شهر قم و حومه آن، سه تا چهار مقبره به نام های شاهزاده ابراهیم وجود دارد که گاه محققان را دچار اشتباهاتی ساخته است.

بقعه شاهزاده ابراهیم در محله دروازه کاشان و در بخش شرقی شهر و درون محوطه محصوره که امروزه نیز به صورت گورستان مورد استفاده می باشد، واقع شده است.

آرامگاه شاهزاده ابراهیم دارای نقشه ای هشت ضلعی است که هر یک از اضلاع آن را طاق نماهایی به دهانه تقریبی ۲ و ارتفاع ۶ متر در بر می گیرد. این بنا از حیث پلان، مشابه ساختمان بقعه امامزاده علی بن جعفر است.

ورودی بنا در سمت شمال واقع شده که با پله ای کم ارتفاع به داخل بنا ارتباط برقرار می کند. طاق نمایی که ورودی بنا را در بر می گیرد فاقد هر گونه ویژگی مشخص است.

نمای داخلی بنا مربعی به ابعاد ۵ متر است که هر یک از اضلاع آن را طاقنمایی به ارتفاع تقریبی ۴ متر در بر می گیرد گنبد بنا از نوع دو پوسته گُسته رُک با خود منشوری است که شانزده ترک آن نسبت به امامزاده علی بن جعفر بلندتر و دارای شیب بیش تری در هر یک از وجوه است.

سطح خارجی گنبد در اوایل قرن ۱۴ دوباره کاشی کاری شده و بر هر

ص: ۱۴

یک از وجوه آن در آغاز نام جلاله الله و پس نام محمد و پایین تر نام علی کتیبه شده است. شیوه تزیینی در این بنا با توجه به نوع مصالح و چگونگی اجرا به چهار گروه عمده قابل تقسیم است. (۱)

الف مقرنس کاری؛ ب گچ کاری؛ ج نقاشی روی گچ؛ د کاشی کاری.

از نظر قدمت، تنها کتیبه باقی مانده از اصل بنا آن را صراحتاً، به سال ۸۰۵ ق اعلام می دارند. در میان بقعه، ضریحی است از نقره و طلا که سازنده آن همان سازندگان ضریح «امامزاده حمزه رحمه الله» می باشد. (۲)

شاهزاده ابراهیم موسوی از سلسله نسب «احمد بن موسی» معروف به «شاهچراغ» می باشد. در این بقعه «ابوالعباس احمد» از نوادگان امام سجاد علیه السلام نیز مدفون است.

۳- امامزاده سلطان محمد شریف رحمه الله :

مزار این بزرگوار در خیابان چهارمردان در محله دروازه قلعه می باشد. (۳) این بنا از نمونه های خوب سبک معماری قرن هشتم هجری است. گنبد سلطان محمد شریف به شکل هرمی بوده و در نقشه های سیاحان عصر صفوی قابل تشخیص است. هم اکنون بر فراز پوشش عرقچینی و گنبد هلالی شکل آن، قبه ای شلجمی بالا برده اند. (۴) بنای امامزاده از داخل و خارج، هشت ضلعی با درگاهی تنگ و کوتاه است.

۱- نامه قم، ش ۱۷، ص ۴۷.

۲- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۴۸.

۳- قم از نظر اجتماعی و اقتصادی، ص ۴۷۰.

۴- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۲۹.

ص: ۱۵

دهانه بقعه از داخل ۸ متر و ارتفاعش ۱۲ متر و به صورت هشت ترکی و مختلف الاضلاع است که در چهار جهت اصلی آن چهار شاه نشین به دهانه ۵/۳ متر و عرض های مختلف از ۵/۱ تا ۳ متر ساخته شده است و در جهات فرعی آن، صفت ای محرابی و پنج ترکی به دهانه ۱۰/۱ متر نمودار است. مدخل اصلی این بقعه که عرض تقریبی ۵ و ارتفاع ۱۰ متر دارد در دو طرف بالای آن، دو گلدسته بسیار زیبا و بلند به ارتفاع ۸ متر چشم را می نوازند. (۱)

امامزاده سلطان محمد شریف از جمله محدثان بزرگ شیعه است که فضل و کیاست او زبانزد خاص و عام بوده است. نسب او به امام سجاد علیه السلام می رسد. او که در ری زندگی می کرده در زمان «علاءالدوله دیلمی» وفات یافت و جنازه اش را از ری به قم حمل و در بقعه مخصوص به خاک سپردند. (۲)

۴ - امامزاده احمد بن قاسم رحمه الله : ۱۷ / ۹ / ۱۳۷۷ - ش ثبت: ۲۱۶۹

این زیارتگاه یکی از شاهکارهای صنعت معماری و هنری و از بناهای اصیل باستانی به شمار می رود. نمای خارجی بنا هشت گوشه و سپس در بالا شانزده ضلعی با گنبدی قوسی آجری است و بیرون آن با کاشی مشهور به گلبرگ تزئین یافته است.

تصویر ۱۲×۸

۱- تربت پاکان، ج ۲، ص ۹۰.

۲- انوار پراکنده، ص ۳۰۳.

ص: ۱۶

گنبد این بقعه دو پوسته بوده که پوشش فرازین برجی هرمی بوده فرو ریخته و در دوره ی اخیر قبه ای کوچک بر روی آن نهاده اند. (۱)

نمای درونی نخست تا چند متر چهار گوشه با صدف ای در هر ضلع است که از هر صدف دری به بیرون گشوده می شود با پیش آمدن گوشوارها در زوایای چهار گانه شکل بنا بر هشت ضلعی و سپس قاعده گنبد به شانزده ضلعی تغییر یافته است. سقف درونی گنبد در داخل رواق دارای گچ بری های دلپذیر است که از وجوه ممتاز بنای امامزاده به شمار می رود. بانی بقعه، اولین بار «خواجه علی بن اسحاق» به تاریخ ۲۰ محرم ۷۸۰ ق بوده است. (۲)

هنرمند این بنا «علی بن محمد بن ابی شجاع» می باشد که با گچ بری های رنگی زیبا به این زیارتگاه ارزش داده است. (۳) لوح مرقد بقعه نیز با تاریخ ۶۶۳ ق از کاشی زرین فام کار «علی بن محمد بن طاهر» است و محراب مسجد بقعه در موزه برلین می باشد. (۴)

بنای مورد نظر، مزار احمد بن قاسم رحمه الله از نوادگان امام جعفر صادق علیه السلام است. در این بقعه دو امامزاده به نام های «ابوالحسن احمد بن قاسم» و «فاطمه خاتون» مدفونند - که فاطمه خاتون مادر سید سربخش رحمه الله می باشد. (۵)

بقعه احمد بن قاسم در بافت قدیم قم در فلکه شاه احمد قاسم و در

۱- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۵۳.

۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۲۱۶۹.

۳- تربت پاکان، ج ۲، ص ۹۳.

۴- راهنمای قم، ص ۱۲۷.

۵- تربت پاکان، ج ۲، ص ۹۳.

ص: ۱۷

مرکز قبرستان قدیمی مالون واقع است. (۱)

بخش سوم: بقعه ها و امامزاده های محدوده بلوار ۱۵ خرداد**۱ - بقعه شاه سیدعلی رحمه الله :**

این بقعه در اراضی خارج دروازه ری و در بلوار ۱۵ خرداد واقع می باشد که دارای بقعه ای زیبا و گنبدی شلجمی شکل از کاشی است. (۲) بقعه از داخل به صورت ۸ ضلعی مختلف الاضلاع است که به دهانه ۷ و ارتفاع ۹ متر می باشد. بر فراز بقعه، گنبدی سراپا آراسته به کاشی های گره سازی الوان به ارتفاع ۷ متر و قطر ۷ متر که مزین به کاشی معقلی با چند کمر بند دندانان آجری است.

بقعه شاه سیدعلی با همت «حاج محمد آقازاده» که از تجار بلندهمت و خیر شهر قم بوده بازسازی شده و از طرف سازمان اوقاف امور خیریه تعمیرات و توسعه شایانی نموده است. (۳)

شاه سیدعلی رحمه الله از نوادگان «محمدحنفیه رحمه الله» فرزند امام علی علیه السلام است که بیش از سایر مشاهد مشرفه قم مورد توجه عموم مردم و محل اعتکاف ارباب حاجات است. (۴)

تصویر ۱۲×۸

۱- فصلنامه علمی و فنی، شماره ۳۳ و ۳۴، ص ۱۵۸.

۲- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۶۲۹.

۳- انوار پراکنده، ص ۴۷۳.

۴- همان، ص ۴۷۳.

ص: ۱۸

ایشان به همراه پدرش از نصیبین به ری آمد. پدرش او را در ری به کمال رشد رسانید. ایشان پس از مدتی به قم هجرت کرد و در این شهر وفات یافت. (۱)

تصویر ۱۲×۸

۲ - شاهزاده احمد رحمه الله : ۲ / ۸ / ۱۳۷۸ - ش ثبت: ۲۴۲۷

این بقعه در بیرون دروازه ری و در شمال شرقی قم و در میانه بقاع چهار امامزاده و شاهزاده سیدعلی واقع است و چون در میان دو بقاع مذکور واقع شده در زبان مردم به نام «امامزاده میانی» خوانده می شود.

این بارگاه از آثار قرن دهم هجری است و متضمن آثار هنری و گچ بری زیبا و گنبد هرمی می باشد. (۲) بقعه شاهزاده «ابو احمد بن محمد حنفیه» در وسط صحن واقع شده که در جانب شرقی و مدخل آن ایوانچه ای است به دهانه ۵/۲ و عرض ۲ متر با جدار سفیدکاری و پوشش مقرنس گچی که در نوع خود ممتاز و بی نظیر است. (۳)

بر روی بقعه، گنبدی هرمی شکل، مصلح به ارتفاع تقریبی ۴ متر است و نماسازی آن به جرزهای ساده و آجری می باشد؛ اسپر آن مزین به کاشی های الوان و فیروزه ای است که متضمن کتیبه ای به خط بنایی می باشد و روی بعضی از آن جملات «الملک الله» و در قسمتی نام مبارک

۱- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۱۰۸.

۲- انوار پراکنده، ص ۴۷۷.

۳- تربت پاکان، ج ۲، ص ۹۴.

ص: ۱۹

«امام علی علیه السلام» دیده می شود. (۱)

در زیر گنبد روی طاقچه ها کتیبه ای به عرض ۶۰ سانتی متر است که بسیار زیبا و با خط برجسته ثلث نقش بسته و به گل و بوته آراسته می باشد که سوره مبارک «انا فتحنا» به طور کامل گچ بری شده است.

بنای بقعه سال ۹۲۲ ق و به دستور شاه تهماسب صفوی شکل گرفته است. (۲)

۴ - چهار امامزاده:

این بقعه در بلوار ۱۵ خرداد پس از امامزاده میانی به طرف فلکه باجک واقع است. بنا به شکل مربع و با آجرهای نمابندی آراسته شده و صحن آن دارای چهار ستون است. (۳) بر فراز بقعه، گنبدی هرمی شکل، شانزده ترکی آراسته به کاشی های الوان و به رنگ فیروزه بنا شده و با گل های کوچک مزین شده و از بالا به پایین، اول اسم جلاله الله و بعد اسماء مبارکه خمسه به چشم می خورد.

طرح زیبای این زیارتگاه پایه ای بلند از سنگ مرمر دارد و در بالای آن دو پنجره مشبک از نقره و طلا برای انداختن نذورات به داخل مرقد درست شده است. (۴)

بقعه چهار امامزاده از آثار سال ۱۲۸۶ ق به شمار می رود و ارتفاع تقریبی گنبد آن از بام ۴ متر است. در این زیارتگاه چهار تن از فرزندان امام

۱- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۶۱۵.

۲- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۵۶.

۳- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۱۱۱.

۴- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۵۱۲.

ص: ۲۰

سجاد علیه السلام به نام های «شاهزاده حسین» «شاهزاده ابراهیم» «شاهزاده جعفر» و «شاهزاده حسن» به خاک سپرده شده اند.

در گذشته که به این منطقه اراضی جَمَر و سعدآباد می گفتند، مدتی نیز این بقعه را به نام خادم آن «ملا آقابابا» می شناختند. (۱)
بقعه چهارامامزاده دو مدخل به صحن دارد که اولی از سوی خیابان به حرم باز می شود و دومی داخل کوچه پشت امامزاده است و به صحن باز می شود. (۲)

بخش چهارم

بخش چهارم: دیگر بقعه ها و امامزاده های داخل شهر قم

۱ - امامزاده حارث بن احمد رحمه الله خاکفرج

از بقاع متبرکه در قم، امامزاده احمد خاکفرج است که قبلاً دارای بقعه مجلل و ایوان های باشکوه و غرفه های مصفا و گنبدی مخروطی شکل از کاشی و سه صحن بود که بر اثر گسترش شهر و قرار گرفتن بقعه در مسیر خیابان از بین رفت و بنای بقعه جدید شکل گرفت.

اصل بقعه کنونی به صورت هشت ضلعی منتظم و منقش به نمای آجری است. مدخل اصلی بقعه از خیابان باز می شود. خود بقعه فاقد حجرات و بیوتات می باشد و طبق بناهای قرن هشتم هجری ساخته شده است.

ارتفاع تقریبی گنبد از سطح زمین ۱۰ متر و از سطح بام ۴ متر به شکل هرمی است که حدود ۳ متر آن را با کاشی های الوان به رنگ آبی با

۱- انوار پراکنده، ص ۴۹۵.

۲- همان، ص ۵۰۵.

ص: ۲۱

بوته های گل مزین نموده اند. (۱)

در زیر گنبد، یک قبر که مدفن دو امامزاده می باشد به چشم می خورد. این قبر به اندازه، ۵۰ سانتی متر بالا آمده و اطراف آن را با سنگ مرمر مزین نموده اند.

جدار روضه مطهر نیز به ارتفاع ۵/۱ متر با سنگ مرمر پوشانده اند. بقیه آن را با جدار داخلی گنبد مزین به کاشی کاری گره ای منقش به گل و بوته و آیات قرآن و اسماء جلاله نموده اند.

شاهزاده احمد از نوادگان امام سجاد علیه السلام می باشد. (۲)

۲ - بقعه سید صفورا رحمه الله :

قدمت و استخوان بندی این بنا به قرن نهم و دهم تعلق دارد. بنا در منطقه خاکفرج، جنب امامزاده احمد واقع است.

از نظر معماری، بقعه مورد نظر بنایی است برجی به قطر و ارتفاع ۲ متر که بر فراز آن گنبدی عرقچین و آجری ساخته اند. (۳) نقشه بنای امامزاده از داخل مربع و به ابعاد ۶×۶ متر است که در ارتفاع ۲ متری در چهار گوشه آن نیم طاقی بالا آمده و صورت ساختمان را به ۸ ضلعی نامحسوس و سپس فلکه ای تبدیل کرده و طاق گنبد را بر آن نهاده اند. (۴)

مؤلف کتاب گنجینه آثار قم معتقد است که گنبد به سال ۳۷۸ ق ساخته شده و کلمه صفورا ماده تاریخ وفات سید صفورا می باشد. (۵)

۱- همان، ص ۵۰۹ - ۵۱۰.

۲- انوار پراکنده، ص ۵۱۹.

۳- تربت پاکان، ج ۲، ص ۸۷.

۴- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۷۸.

۵- گنجینه آثار قم، ج ۲، ص ۲۸۸.

ص: ۲۲

بقعه، فاقد هر گونه تزئینات و حجرات است و جدار بنا در داخل، سفیدکاری شده است. (۱) عوام به غلط تصور می کنند که مدفون در این بقعه دختر حضرت شعیب پیامبر علیه السلام است؛ ولی با توجه به قراین و نصوص، تردیدی نیست که مدفونین در این بقعه چند تن از سادات عمریه و از نوادگان عمر بن علی بن ابیطالب می باشند. (۲)

۳ - شاهزاده ابراهیم رحمه الله :

بقعه شاهزاده ابراهیم در «مزدیجان» و در خیابانی که امروزه به نام امامزاده ابراهیم معروف است واقع شده است. اصل بنا متعلق به قرن هفتم و از آثار دوره ایلخانی بوده که در دوره های مختلف تعمیر و گسترش یافته است. (۳)

نمای بیرونی و درون بنا، که اکنون با تعمیرات مکرر، ظاهری نو به خود گرفته هشت گوشه با ایوانی در هر ضلع از بیرون و صفا ای در درون است و بالای آن، قاعده شانزده ضلعی گنبد با هشت نورگیر و سپس گنبدی به بلندای پیرامون ۱۴ متر از سطح بنا قرار دارد.

بقعه مورد نظر بر اثر عوامل جوی و مرور زمان کهنه و فرسوده شده بود که به سال ۱۳۱۰ ق از ناحیه متولی آن و «سیدعلی نقی» تعمیر و آجرکاری شد. سپس به سال ۱۳۵۶ ش با همت «حاج حسین گرجی آشتیانی» مجدداً تعمیر و ایوان مدخل آن کاشی کاری شده. (۴)

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۷۸.

۲- انوار پراکنده، ص ۵۲۳.

۳- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۵۰.

۴- تربت پاکان، ص ۷۳.

ص: ۲۳

در مدخل صحن بقعه، دروازه و ایوان باشکوهی همراه با دو گلدسته مزین به کاشی کاری گره ای الوان ساخته شده است که در بالای درب بزرگ مدخل با خط نستعلیق سفیدی و در زمینه آبی، بعد از «بسم الله...» چنین نوشته است.

«آستان مقدس عالم جلیل القدر حضرت امامزاده ابراهیم علیه السلام و پدر بزرگوار ایشان از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام».

بنای این ساختمان به سال ۱۳۶۸ ش به واسطه اوقاف و امور خیریه پایان یافت.

اصل مدخل بزرگ ورودی به صحن از آثار «دکتر احمد احسان» می باشد که طبق دستور «حضرت آیه الله بهبهانی رحمه الله» از طرف اوقاف شکل گرفت. در این مکان دو امامزاده جلیل القدر به نام های «ابوجعفر محمود» و «ابواسماعیل ابراهیم» به خاک سپرده شده اند و به سبب تألیفات ابراهیم که از بزرگان زمان خود بود به نام وی شهرت دارد. (۱)

۴ - شاهزاده جعفر موسوی رحمه الله :

این بقعه در خیابان امامزاده ابراهیم واقع شده است و از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام می باشد. ایشان از نقبای علوی در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم بوده که در هنگام یورش سپاه چنگیزی به سال ۶۱۷ ق در فتنه امیرزاده جته نویان به شهادت رسید.

حدود ۵۰ سال پس از وقوع حادثه قتل وی، بقعه ای در این مکان ساخته شد که در گذر زمان تغییرات کلی نموده است. هم اکنون بقعه دارای سه در ورودی است که در اول، مدخل اصلی آن محسوب

ص: ۲۴

می شود و مقابل خیابان با چند پله متصل به راهروی بزرگی که به حسینیه راه دارد می شود و از آن به داخل روضه مقدسه وارد می شوند. دو در دیگر در طرف شمال بقعه و داخل کوچه واقع شده است.

در وسط صحن، حوض بزرگی بر زیبایی آن افزوده است. مدخل اصلی نیز با ایوانی به ارتفاع ۸ متر شکل گرفته و در جانب چپ ایوان، مسجدی است، به مساحت ۴۰۰ متر که به کاشی کاری مزین است. ضریح مطهر امامزاده نیز به سال ۱۳۶۸ ش نصب گردیده است.

۵ - بقعه سید معصوم رحمه الله :

این بقعه بنایی است چهار ضلعی که بر فراز آن گنبدی عرقچین از خشت و آجر دیده می شود. عمارت آن از سطح زمین هم اندازه یک پله فاصله دارد و بر گرد آن ایوانی بدون سقف ایجاد شده است.

برای ورود به بقعه باید از ایوان وارد شد. این بنا در مجموع، دارای صحن، ایوان، محراب است. سنگ مزار کاهگلی آن در میان ضریحی از چوب به رنگ سبز قرار دارد.

سید معصوم یکی از نوادگان امام زین العابدین علیه السلام است که در جوانی به فیض شهادت نایل گردید. (۱)

۶ - امامزاده جمال الدین شاه جمال رحمه الله : ۲۵/۱۲/۷۹ ش ثبت: ۳۳۴۴

این امامزاده در جنوب غربی قم و در ابتدای جاده اراک واقع است. در این بقعه یکی از سادات بزرگوار قم به نام «سید ابوالهادی محمد

۱- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۱۱۰.

ص: ۲۵

جمال الدین رحمه الله که نقیب سادات قم و آوه در قرن هشتم بوده، دفن شده است. (۱)

بنا قبل از مرمت در چهار ایوان کوتاه و ساده ساخته شده بود و در چهار سوی بقعه نیز ایوان هایی بود که «علی سنقری» نایب الحکومه قم در اواخر قرن ۱۳ بنیان نموده بود؛ ولی در سال ۱۳۶۸ ش سازمان اوقاف و خیریه استان قم تعمیرات اساسی و قابل توجهی در آن انجام داد و به آن صحن و حجرات و حسینیه افزود.

مدفون در بقعه از نوادگان امام زین العابدین علیه السلام می باشد. (۲)

۷ - بقعه امامزاده عبدالله قلعه صدری رحمه الله :

این آرامگاه در نزدیکی «قلعه صدری» واقع شده و منسوب به نوادگان امام سجاد علیه السلام می باشد.

بنای بقعه از خارج ۴ ضلعی و جدار ساده آجری و از داخل نیز مربع به دهانه ۶ متر و ارتفاع ۱ متر است که در هر ضلع آن شاه نشینی قرار دارد که جدار آن را سفیدکاری کرده اند.

در زوایای فوقانی دیواره های بقعه، نیم طاقی زده شده که صورت مربع را به هشت ضلعی و بلافاصله به فلکه ای تبدیل کرده و پوشش عرقچینی را بر آن زده اند.

بر فراز بقعه نیز گنبدی است نیم بیضی با جدار سفیدکاری؛ در جنوب بقعه نیز ایوانی الحاقی است که نزدیک درگاه آن کاشی کاری معرق است

۱- همان، ص ۶۱.

۲- همان، ص ۸۲.

ص: ۲۶

و از نظر قدمت به دوره قاجاریه می‌رسد. (۱)

بخش پنجم:

بخش پنجم: بقعه ها و امامزاده های بخش کهک و قنات:**۱ - شاه جعفر غریب رحمه الله : ۱۶/۷/۱۳۷۹ ش ثبت: ۲۷۱۸**

این بقعه در یک فرسخی شرق قم در جاده قم به کاشان و کنار «تپه قل درویش» واقع است. بنا از بیرون هشت ضلعی است که چهار وجه آن به صورت طاق نمای تزئینی می‌باشد و در درون با نقشه مربع به ابعاد تقریبی ۱۰×۱۰ با چهار ورودی از چهار قسمت با پوشش گنبدی دو پوسته است که ارتفاع آن نزدیک به ۷ متر می‌رسد. در بقعه، ضریحی چوبی مشبک ساده به ابعاد ۲×۳ و ارتفاع ۷۰/۱ سانتی متر وجود دارد که بر روی قبر کاشی‌های خشتی فیروزه‌ای قابل رؤیت است. (۲)

در جبهه جنوبی آن ایوان نسبتاً مرتفع با تزئینات رسمی بندی گچی ساده و بر روی پیشانی با طراحی حصیری آجری می‌باشد. دور تا دور بنا یک تراس به عرض تقریبی ۲ متر که جهت استفاده زائران مهیا شده احداث گردیده است. این آرامگاه مدفن «امامزاده جعفر رحمه الله» از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام است که از نظر معماری متعلق به دوره قاجاریه می‌باشد. (۳)

۱- تربت پاکان، ج ۲، ص ۱۶۱.

۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۲۷۱۸.

۳- تربت پاکان، ج ۲، ص ۱۶۲.

ص: ۲۷

۲ - بقعه پنج امامزاده: ۱۶/۷/۱۳۷۹ ش ثبت: ۲۷۹۹

این آرامگاه در روستای جمکران واقع شده و مرکب از دو بنای مجاور هم که مزار جمعی از سادات حسینی و نوادگان امام سجاد علیه السلام است.

بقعه اول، مدفن سه تن از نوادگان امام سجاد علیه السلام به نام های «هادی»، «مهدی» و «ناصرالدین» است که به سال ۱۳۰۵ ق به دستور «حسام السلطنه» ساخته شد و بقعه دیگر مدفن دو تن به نام های «جعفر» و «سکینه» است که فرزندان «ناصرالدین» هستند. این بقعه نیز به سال ۱۲۹۹ ق ساخته شده است.

محوطه زیر بنای بقعه چهار ایوان با چهار حجره و غرفه ها و زوایا یک طرح مربع به ابعاد ۱۲×۱۲ را تشکیل می دهد. حرم نیز مربع و به ارتفاع ۷ متر دارای چهار شاه نشین است که از هر یک دری به خارج گشوده می شود. ازاره حرم به ارتفاع ۱ متر با کاشی های خشتی فیروزه ای، کاشی کاری شده و در بدنه بنا کتیبه ای کمربندی از کاشی خشتی با زمینه لاجوردی و به خط نستعلیق است که بر آن قصیده ای با ۲۴ بیت نگاشته شده است. (۱) سنگ مزار داخل ضریح مربوط به ۵۰۰ سال پیش است و مزار را با پارچه ای سبز پوشانده اند.

عکس ۱۲×۸

۳ - طیب و ظاهر: ۷/۳/۱۳۷۹ ش ثبت: ۲۶۹۰

این بنا در کنار «جاده سراج - قنوت» واقع است و از نظر قدمت و

۱- گنجینه آثار قم، ج ۱، ص ۲۹.

ص: ۲۸

استخوان بندی به قرن دهم می رسد.

گنبد این مزار برجی، هرمی شانزده ترکی است و سبک آن با بناهای قرن هشتم تشابه دارد؛ نمای درون آن نخست، چهار گوشه با دو تا جایی در چهارسو است که در بالا هشت گوشه و سپس در قاعده گنبد به شانزده ضلعی تبدیل شده است. بلندای سقف از سطح بقعه، بیش از ۱۰ متر می باشد. مرقد نیز در ازای ۲×۳ و ارتفاع ۲۰/۱ و در وسط بنا قرار دارد که به کاشی لاجوردی آراسته شده است. (۱)

درباره نام و نسبت مدفونان این بقعه، چون لوح مزار و کتیبه ای از نام و نشان مدفونان حکایت کند، وجود ندارد، ناچار به نقل قول سینه به سینه و اخبار تاریخی اکتفا می کنیم.

صاحب «انوارالمشعشین» مدفونان این بقعه را دو تن از فرزندان امام سجاد علیه السلام یکی «ابوعبدالله حسین» و دیگری فرزندش «محسن» می داند. (۲)

عباس فیض در گنجینه آثار قم معتقد است که طیب و طاهر دو تن از فرزندان «ابوالحسن علی بن طلحه» از نوادگان امام حسین علیه السلام هستند که از آوه به قم آمدند و پس از مدتی در این منطقه وفات یافتند. (۳)

۴ - ملیحه خاتون:

این آرامگاه در «روستای لنگرود» در مسیر جاده قم - کاشان واقع است. نقشه بنا از خارج، هشت ضلعی آجری است و از داخل، چهار

۱- تربت پاکان، ج ۲، ص ۱۷۱.

۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۲۶۹.

۳- گنجینه آثار قم، ج ۲، ص ۴۹۷.

ص: ۲۹

ضلعی متساوی با جدار ساده و فاقد تزیینات است.

بنا دارای سه در است که جلوی هر یک ایوانی قرار دارد. گنبد بیرونی و داخلی بنا از نوع عرقچین است که پوشش بیرونی آن آسیب زیادی دیده است.

اصل بنا با توجه به سبک آن به قبل از دوره صفوی تعلق دارد. حلیمه خاتون از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام می باشد. (۱)

۵ - بقعه سلطان محمود صرم رحمه الله : ۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۷۷۳

بنای مزبور که در شمال غربی «روستای صرم» واقع است، مدفن سه تن به نام های «سلطان محمود»، «شاهزاده سلیمان» و یک زن به نام «ستی زینب» است.

این مزار از خارج هشت ضلعی و از داخل به صورت مربع متساوی الاضلاع به طول ۵ و ارتفاع ۸ متر است که در هر ضلع، شاه نشینی ساخته شده است و از هر شاه نشین نیز دری به خارج گشوده می شود.

بنای بقعه با تعبیه نیم طاق هایی از داخل به هشت ضلعی و سپس فلکه ای تبدیل شده و با کار گنبد عرقچین بر آن قرار گرفته است. (۲) مصالح به کار رفته در این بقعه، آجر است و نمای داخلی نیز سفیدکاری ساده و خالی از تزیینات هنری است. در جانب شرقی و شمالی بقعه، ایوانی ساده و در جهت جنوبی آن رواقی چشمه پوش و مرکب از سه قسمت به

۱- همان، ص ۴۹۷.

۲- دایره المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۳۵.

ص: ۳۰

چشم می خورد. (۱)

«سلطان محمود» یکی از نوادگان امام سجاد علیه السلام می باشد که در سال ۲۹۸ ق علیه «واثق، خلیفه عباسی» قیام کرد و «شهر واسط» را به تصرف در آورد؛ اما در برابر سپاه خلیفه عباسی یارای مقاومت نداشت؛ سپس به طرف قم آمد و در کنار «دهکده صرم» مخفیانه زندگی کرد تا این که در همان جا درگذشت. (۲)

۶ - بقعه امامزاده سلیمان رحمه الله :

این بقعه در ۲ کیلومتری شمال «دهکده صرم» واقع است. نقشه بنا از خارج، برجی و با مصالح سنگ و گچ است. بنا از داخل به صورت مختلف الاضلاعی به ارتفاع ۵/۴ متر که جدار آن سفیدکاری شده و دارای در ورودی است و کف بنا با کاشی های جدید فرش شده است.

گنبد خارجی آن عرقچینی کاهگلی است که بر رأس آن، میل ماندی با پوشش کاشی ساخته اند. در ضلع شرقی بقعه، در لوح قبر باستانی و کوچک از سنگ سیاه نصب شده است که در حاشیه هر دو به خط ثلث برجسته و مرغوب به تاریخ ۹۷۰ و ۹۸۹ ق حجاری شده است.

بنای اولیه بقعه، متعلق به «دوره ایلخانان» است، که از سادات حسینی سجادی می باشد. (۳)

۷ - بقعه هفت امامزاده شاهزاده عباس:

- ۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۴۷۷۳.
- ۲- دایره المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۳۴.
- ۳- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۴۷۷۳.

ص: ۳۱

این بقعه در کنار «دهکده ورجان» واقع است و مدفن هفت امامزاده به نام های: «عباس»، «ابراهیم»، «صالح»، «فیروز»، «حسن»، «جعفر» و «ابوالقاسم» است، که از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام می باشند.

نقشه بنا از خارج چهار ضلعی و از داخل نیز مربعی متساوی به دهانه ۵ و ارتفاع ۷ متر است که چهار شاه نشین دارد و از هر یک دری به ایوان گشوده می شود.

پوشش بقعه، عرقچین و با آجر ساده ساخته شده و از خارج، کاهگلی است. در زیر گنبد، مرقدی به ارتفاع ۲۰/۱ متر با جدار کاشی کاری خشتی فیروز فام است که فاقد تزیینات هنری و تاریخی است. (۱)

۸ - امامزاده سید معصوم رحمه الله زینب خاتون: ۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۷۴۴

این آرامگاه در نزدیکی «شهر کهک» و در ۲۴ کیلومتری قم می باشد. از نظر قدمت و استخوان بندی بقعه به دوره صفوی تعلق دارد. گویا ابتدا توسط «شاه بیگم»، دختر شاه اسماعیل صفوی و سپس «شاه تهماسب» احداث شده است.

قاعده بنا از خارج به صورت هشت ضلعی مختلف الاضلاع با مصالح سنگ و گچ است که هنگام تعمیر، تغییراتی در آن داده شده است. بنا از داخل به شکل مربع متساوی الاضلاع است و در هر ضلع آن، شاه نشینی تعبیه شده و از هر کدام دری به خارج گشوده و در جلوی هر در تالاری ساخته اند. (۲)

۱- گنجینه آثار قم، ج ۱، ص ۷۴.

۲- پرونده میراث فرهنگی استان قم، ش ۴۷۴۴.

ص: ۳۲

گنبد بیرونی از نوع هرمی شانزده ترکی کوتاه است که دارای عنقی آجری با نمایی به ارتفاع ۲ متر و تارکی هرمی به ارتفاع ۵ متر به کاشی های فیروزه فام آراسته است.

در سه جانب بقعه، تالارهایی قرار دارد که به وسیله غلام گردشی به یکدیگر مرتبط می شود. در دو جانب تالار شمالی در هر طرف، دو غرفه مصفا با چشم اندازهای زیبا ساخته شده که در عصر صفویه بر بنای بقعه افزوده شده است. (۱)

برجسته ترین اثر هنری از بقعه، منبت کاری آن به تاریخ ۹۷۹ ق است که زینت بخش «موزه فین کاشان» شده است. «سید معصومه رحمها لله» یکی از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام است.

۹ - شاهزاده ابراهیم سیرو رحمه الله : ۱۷/۱۲/۱۳۸۱ ش ثبت: ۷۶۹۳

بنای کنونی مزار از نظر قدمت، متعلق به عصر صفوی است. گنبد آن به بلندای ۷ متر و هرمی شکل و برجی که به کاشی فیروزه ای آراسته است. درگاه ورودی بقعه از سوی غرب در ایوان باز می شود که برابر آن رواقی است و سپس صحن قرار دارد.

نمای داخلی بنا چهار ضلعی متساوی الاضلاع با جدار سفیدکاری می باشد که فاقد تزیینات و به دهانه ۴ متر و ارتفاع ۵/۴ متر است. (۲) که در ارتفاع ۵/۲ متری با افزودن چهار و نیم طاقی در گوشه های چهارگانه بقعه به صورت فلکه ای تبدیل شده است. گنبد بیرونی این بنا به صورت خودی بوده که بعدها گنبدی مخروطی به شکل کلاه درویشی بدان

۱- استان قم، ص ۱۰۱.

۲- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۴۷.

ص: ۳۳

افزوده اند. از جمله آثار قدیمی این بنا در منبت کاری آن می باشد که متعلق به سال ۱۰۱۵ ق است. همچنین چهار «سنگ نبشته» در رواق غربی که مشتمل بر ابیاتی چند نصب شده به سال ۱۰۶۴ ق است که حاکی از جریان آب قنات به دست «پیر مهدی» در این حکایت است و نیز سنگ نبشته ای دیگر به سال ۱۰۷۸ ق که از احداث برکه ای در کنار مزار حکایت دارد.

شاهزاده ابراهیم از فرزندان حضرت امام محمد باقر علیه السلام است. (۱)

۱۰ - شاهزاده محسن رحمه الله :

این آرامگاه در روستای «قبادزن» واقع که از سادات حسینی است.

قاعده بنا از خارج، چهار ضلعی با جدار سنگ و ملاط گچ است و از داخل مربع به دهانه ۵/۵ و ارتفاع ۷ متر می باشد. در هر ضلع، شاه نشینی دارد که در هر کدام در ورودی ساخته اند. (۲)

در چهار گوشه فوقانی بنا نیم طاقی زده شده که اشکال هندسی جدید پدید آمده است؛ سپس با زدن چند رسمی بندی آن را به فلکه ای در آورده و با کار پوشش عرقچین را بالا آورده اند.

در وسط بقعه، مرقدی ساده در جهت شمالی آن ایوانی با پوشش دو قوسی به دهانه ۵/۳ و عرض ۲ متر قرار دارد که نسبتاً قدیمی است و در جانب آن تالاری نوساز با پوشش مسطح می باشد که به نظر می رسد، اصل آن متعلق به قرن دهم هجری است. (۳)

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۴۷.

۲- گنجینه آثار قم، ج ۲، ص ۶۵۶.

۳- همان.

۱۱ - شاه اسماعیل رحمه الله : ۲۵/۱۲/۱۳۷۹ ش ثبت: ۳۴۹۷

این بنا در دامنه «کوه بیدقان» واقع و در آن سه تن از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام به نام های «شاهزاده اسماعیل» و فرزندش «حمزه» از احفاد «علی بن جعفر عریضی» و «شاهزاده محمد» دفن شده اند.

بقعه از ابنیه قرن هفتم است که از اساس با مصالح گچ و سنگ بنیان گردیده و بسیار متین و مستحکم است. نقشه بنا از خارج، برجی و از داخل به صورت چهار ضلعی متساوی به دهانه ۵/۵ و ارتفاع ۹ متر است. (۱)

ازاره بقعه به کاشی های خشتی هشت ضلعی کوبی عصر مغول آراسته است که فقط ده پارچه از آن باقی مانده و در موزه آستانه حضرت معصومه علیها السلام نگهداری می شود.

جدار داخلی بقعه، سفیدکاری و تهی از تزیینات کاشی و گچ بری است؛ جز شاه نشین جانب شمالی که دارای تزیینات کاشی کاری دوره های بعد است. در ارتفاع ۵ متری هر زاویه نیم طاقی ساخته شده؛ به طوری که نقشه مربع را به هشت ضلعی تبدیل کرده است. (۲)

این گنبد به قطر ۸ و ارتفاع ۱۰ متر آراسته به کاشی های فیروزه ای دوره صفوی بوده که به مرور زمان، عمده آن فرو ریخته است.

تمام اضلاع گنبد، دارای کتیبه ای است که با عبارت «الله»، «محمد»، «علی» زینت یافته است. بقعه شاه اسماعیل یک بار در سال ۹۲۰ ق در عهد شاه اسماعیل صفوی و یک بار نیز در سال ۱۲۱۴ ق در دوره

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۵۵.

۲- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۲۹۷.

ص: ۳۵

فتحعلی شاه تعمیر و تزیین شده است.

نقل است که محقق قمی به علت این که نسب شاهزاده اسماعیل بر وی معلوم نبوده به زیارت او نمی رفت و مردم را هم از زیارت او منع می نمود تا شبی آن امامزاده بزرگوار را با هیبتی بسیار خوش در خواب می بیند و به ایشان می فرماید: «خودت که به زیارت ما نمی آیی هیچ؛ چرا مردم را از زیارت ما منع می کنی؟!»

محقق قمی بدین جهت از آن به بعد سالی یک مرتبه به آستانه مبارکه شاه اسماعیل می رفت و مردم قم نیز هر ساله در ایام پاییز به آن آستان مبارک مشرف می شدند.

در نقطه مرکزی بقعه، ضریحی مشبک از جنس آلومینیوم قرار دارد که سنگ مرمر، مزار را در بر گرفته است. این ضریح در سال ۱۳۷۰ ش ساخته شد و بر تربت امامزاده نصب گردید. (۱)

۱۲ - بقعه شاهزاده «هادی» ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت ۴۸۷۲

این آرامگاه در شمال «دهکده و شنوه» در هشت فرسخی قم واقع و مدفن پنج امامزاده است. قاعده گنبد از خارج، برجی با مصالح سنگ و گچ و از داخل به صورت هشت ضلعی مختلف الاضلاع به دهانه ۵/۴ متر است. گنبد بیرونی بنا از نوع هرمی شانزده ترکی به قطر ۶ و ارتفاع ۸ متر است که با کاشی های فیروزه فام پوشش یافته است. در وسط بقعه، ضریحی آبی رنگ از چوب مشبک قرار دارد و درون آن مرقدی آراسته با کاشی خشتی فیروزه فام است. در جهت جنوبی بقعه ایوانچه ای است از الحاقات عصر صفوی که نقاشی درون آن مربوط به دوره جدید

۱- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۸۳.

ص: ۳۶

است. (۱) از طریق دو پله پس از طی تنها ایوان بقعه که بنام «ایوان قبله» شهرت دارد می‌توان وارد آن شد. کف آن تا حدود یک متر از جدارها از سنگ پوشیده شده است. که با نقوش خاص تزیین شده است. این نقوش حدود ۷۰ سال پیش با هنرمندی «میرحسین نقاش» انجام گرفته است. (۲)

در این بقعه، دو تن از نوادگان امام سجاد به نام‌های «شاهزاده هادی» و «ستی شهربانو» و نیز «حلیمه خاتون» و «رقیه خاتون» از نوادگان امام باقر علیه السلام و «زینب خاتون» از نوادگان امام کاظم علیه السلام دفن شده‌اند.

۱۴ - امامزاده باوره رحمه الله :

این آرامگاه در مزرعه‌ای حدود یک فرسنگی «دهکده فردو» واقع است. بنا مشتمل بر دو بقعه است که در هر بقعه دو امامزاده به نام‌های «شاهزاده محمد» و «حسین» و نیز «حلیمه» و «زینب خاتون» از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام مدفون‌اند.

پوشش این بقعه از نوع عرقچینی با مصالح سنگ و گچ و از آثار قبل از دوره صفوی و فاقد تزیینات هنری می‌باشد. قاعده هر دو بقعه از خارج و داخل به شکل مربع متساوی الاضلاع به دهانه ۳ و ارتفاع ۷ متر است که در هر ضلع شاه نشینی ساخته شده و پوشش گنبد عرقچینی و طاق شاه نشین‌ها روی است. (۳)

بخش ششم:

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۲۱۵.

۲- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۸۴.

۳- تربت پاکان، ج ۳، ص ۲۰۰.

بخش ششم: بقعه ها و امامزاده های بخش خلجستان - جعفریه و مرکزی:**۱ - شاهزاده ابراهیم «دستجرد» رحمه الله : ۱۷/۱۲/۸۱ ش ثبت: ۷۶۹۴**

این بقعه در شهر دستجرد مرکز خلجستان واقع است. با توجه به سبک معماری، به نظر می رسد که این بنا به قرن دهم تعلق دارد. (۱)

بقعه مورد نظر از درون به صورت ۸ ضلعی و از بیرون به شکل نعل اسب است. نمای بیرونی با لاشه سنگ و ملاط گچ کار شده و نمای درون، با خشت و اندود کاه گل و سپس اندود گچ نازک کاری شده و دارای دو ردیف طاقچه تزئینی کم عمق است.

در این بقعه، هیچ کتیبه ای دیده نمی شود و گنبد بقعه به صورت تخم مرغی و از نوع یک پوسته با روکش آجر است. ارتفاع آن حدود ۶۰/۲ و ارتفاع بنا از سطح زمین ۸ متر است.

در این بنا دو تن از سادات سجادی به نام های «ابراهیم» و «ابوطالب» مدفون اند. (۲)

۲ - شاهزاده زکریا رحمه الله : ۵/۹/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۴۲۰

بین روستای عیسی آباد و میدانک، رود کوچکی است که در کنار آن از عمق ۵ متری سطح زمین، سدی آجری به صورت برجی از سنگ و گچ بنا شده که ساختمان امامزاده زکریا بر روی این سد بنا گردیده است. (۳)

این بقعه، بیش از یک متر از سطح زمین ارتفاع دارد. درون آن را با

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۸۷.

۲- پرونده ثبتی استان قم، ش ۲۶۹۴.

۳- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۸۸.

ص: ۳۸

پارچه سبز پوشانده اند در جهت شمال بقعه نیز ایوانی کوچک قرار دارد. بر فراز بقعه، گنبدی با ارتفاع ۱۰ متر شلجمی شکل و زیبا آراسته به کاشی دیده می شود و دو گلدسته در کنار آن برپا شده است. بنا از نظر قدمت، مربوط به عصر صفویه است. (۱)

در این بقعه یکی از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام دفن شده است. (۲)

۳ - امامزاده عاقب رحمه الله : ۷/۷/۱۳۸۱ ش ثبت: ۶۵۱۸

این آرامگاه، در «روستای بنابر» از توابع «دهستان قاهان» واقع است. بنا در محوطه قبرستان کنونی روستا در قسمت پراکنده بافت روستایی است و در جنوب آن باغ های میوه و در شمال آن ساختمان های روستایی قرار دارد. فضای داخلی گنبد، خانه مربعی به ابعاد ۴۰/۶ متر است و از چهار طرف باز می شود و در قسمت شمالی بنا نیز یک ایوان با سقف چوبی دیده می شود.

مصالح اصلی بنا خشت و گل است و در سال های اخیر، توسط آجر و سیمان تعمیر شده است. گنبد آن سیمانی و با مصالح جدید، عایق بندی شده است. (۳)

امامزاده عاقب از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام است.

۴ - شاهزاده طاهر رحمه الله طغروود:

این بقعه در «روستای طغروود» در پنج فرسنگی شمال غربی قم واقع

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۶۱.

۲- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۴۳۳.

۳- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ۶۵۱۸.

است. بنای مزبور از آثار تاریخی می باشد که فاقد تزیینات هنری است. (۱)

بنای بقعه از خارج، به صورت هشت ضلعی آجری و زیبا است و داخل آن به صورت مربع مشابه و به دهانه ۵ متر است که قسمت پایین آن تا ارتفاع یک متری به شکل مربع است؛ سپس در چهار زاویه به پوشش مثلث افزوده شده است و روی آن را تا بالا پر ساخته و هیئت ساختمان به شکل هشت ضلعی در آمده است. بعد از این قسمت صورت بنا شانزده ضلعی است و در آن ۱۶ صفا محرابی کوچک است و بالای آن فلکه ای است و پا طاق پوشش عرقچینی بر روی این قسمت قرار گرفته است.

در جلوی درگاه غربی بقعه، ایوانی قدیمی است که آن را از قطر پایه بیرون انداخته اند. در وسط بنا مرقدی با ضریح چوبی مشبک است که بر بالای آن کاشی های فیروزه ای نصب کرده اند. (۲)

رواق نو بنیاد آن با وسعت ۱۰×۱۰ متر دارای جدار آجری و پوشش مسطح با تیر آهن است که از جانب غربی به جدار بقعه پیوند می خورد. شاهزاده طاهر از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام است. (۳)

۵ - قدمگاه حضرت مهدی علیه السلام : ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۸۵۷

این بنا در مرکز بافت «روستای کاسوا» در منطقه خلجستان قرار گرفته و ساختمان آن در حقیقت، قدمگاه حضرت مهدی است و امامزاده نمی باشد.

۱- گنجینه آثار قم، ج ۲، ص ۶۴۳.

۲- تربت پاکان، ج ۲، ص ۲۰۱.

۳- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۶۴۳.

ص: ۴۰

بنای اصلی قدمگاه، یک قسمت مربع شکل است که بر روی آن سقف گنبدی ۸ ضلعی ایجاد شده است. این گنبد با آجر لعابدار پوشیده شده و در قسمت زیرین آن با آجر کلمات مقدس نوشته شده است. در جلوی اتاق یک ایوان مستطیلی قرار دارد که آن نیز جزء اصلی ساختمان است و با اتاق های قوسی شکل سقف گردیده است. اکثر قسمت های بنا با ستون ها و تیرهای چوبی پدید آمده و در ضلع شرقی بنا یک مسجد ساخته شده است. (۱)

۶ - شاهزاده احمد بن علی رحمه الله : ۷/۷/۱۳۸۱ ش ثبت: ۶۵۱۹

این بقعه در یک کیلومتری غرب «روستای کاسوا» از توابع منطقه خلیجستان قرار دارد. از نظر قدمت ساخت بنا با توجه به اشعاری که بر روی صندوق خانه آن حک شده، به سال ۱۰۰۷ ق همزمان با حکومت شاه عباس صفوی مربوط می شود.

نکته اصلی و بارز بنا اصالت نقشه آن است که با توجه به الحاقات آن در دوره های مختلف، خدشه ای به آن وارد نشده است؛ همچنین چگونگی قرارگیری آن بر روی تپه و اشراف به ایوان جنوبی و فضای سرسبز دامنه تپه از نکات مورد توجه این بنا است. (۲)

۷ - بقعه علمدار کیاب رحمه الله :

این بقعه، محل دفن «امیر صالح بن ابراهیم بن مالک اشتر نخعی» است که در سپاه زید، علمدار بود و پس از آن که زید به شهادت رسید، نامبرده

۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۴۸۵۷.

۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۶۵۱۹.

ص: ۴۱

به سوی ایران فرار کرد و در این نقطه کوهستانی و دور افتاده اقامت گزید و به کار زراعت اشتغال ورزید.

بنا به صورت مضلع مشابه برجی است که از تخت سنگ های کشیده و کم عرض با ملاط گچ بنیان گردیده است. قاعده گنبد از خارج چهار ضلعی است که زوایای آن را در گذشته با کاه گل پوشانده بودند.

هیئت ساختمان از داخل، چهار ضلعی مساوی به دهانه ۴ و ارتفاع ۸ متر و پوشش آن عرقچینی ساده است و تمام جدار آن سفیدکاری بوده است. در جبهه شرقی و شمال بقعه، دو در دیده می شود که جلوی هر یک، ایوانی ساخته شده است. در حال حاضر، ایوان شمالی بنا تخریب شده و ایوان شرقی از یادگارهای عصر قاجار است. (۱)

۸ - شاهزاده ابوطالب رحمه الله : ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۸۵۹

این بنا در کناره ی جنوبی جاده بین «روستای نویس» و «کاسوا» قرار دارد. اطراف امامزاده را باغ های میوه و زمین های کشاورزی فرا گرفته است.

قدیمی ترین سنگ قبر این منطقه به سال ۱۱۳۴ ق پایان دوره صفوی می رسد. این بقعه از دو بخش تشکیل شده است. بخش اول، مربوط به گنبدخانه و بخش دوم، ایوان جنوبی آن است که جدید احداث شده است.

نقشه گنبدخانه از خارج به صورت دایره در آمده و در داخل یک ۸ ضلعی منتظم است، سقف آن یک گنبد مدور با گوشه سازی ساده می باشد.

ص: ۴۲

پوشش گنبدخانه از خارج یک هرم ۱۲ ضلعی می باشد که در زیر هر ضلع آن در دیواره ها یک طاقچه نما ایجاد گردیده است. مصالح عمده برای پوشش و حفظ از سنگ است. (۱)

تصویر ۱۲×۸

۹ - شش امامزاده: ۲/۸/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۴۲۹

شش امامزاده، بنایی است که در نزدیکی «روستای قمرو» واقع شده و ۵/۲۲ متر طول و ۱۴ متر عرض دارد. بقعه آن دارای دو ایوان است که یکی در جلو و دیگری در پشت قرار دارد. (۲)

شبستان اصلی در مرکز آن واقع شده و بر فراز آن گنبدی دیده می شود. شبستان بنا چهار گوش به اندازه ۸۰/۵×۸۰/۵ می باشد. بنا متعلق به دوره قاجاریه است و معماری آن ساده و بومی است و از کاشی های هفت رنگ برای تزیین استفاده شده است.

«مدرسی طباطبایی» در کتاب «تربت پاکان» معتقد است: بنای کنونی در اواخر دوره ناصری پدیدار گردیده است و به دستور «مهندس الممالک غفاری» به سال ۱۳۲۱ ق صورت گرفته است. (۳)

برخی از مورخان نیز معتقدند: بنا از آثار قرن دهم هجری است که در عصر قاجار تعمیر و تزیین شده است. در این مکان، شش امامزاده به نام های «محمد»، «حسن»، «قاسم»، «حمزه»، «خالد» و «رقیه خاتون» در

۱- همان، ش ۴۸۵۹.

۲- بررسی های باستان شناسی قمرو، ص ۱۲۱.

۳- گنجینه آثار قم، ج ۲، ص ۶۹.

ص: ۴۳

دو بقعه مدفون اند و از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام می باشند. (۱)

تصویر ۱۲×۸

۱۰ - بقعه خدیجه خاتون علیها السلام : ۲۶/۸/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۴۹۵

این بقعه که در پنج فرسنگی جنوب قم و در نزدیکی بستر شرقی قمرود واقع است، منسوب به دختری از فرزندان امام جعفر صادق علیه السلام می باشد. نمای خارجی بنا نخست چند متری سنگ چین و پس از آن گنبد برجی هرمی و قاعده ضلع آن آجری است.

نمای درونی از سطح زمین تا ۳ متر چهارگوش با دو درگاه ورودی در شمال و جنوب و دو صدف در شرق و غرب آن است. (۲)

بلندای گنبد ۱۱ متر است. در مرکز سقف، شمسه ای از گل و بوته گچ بری شده و گرداگرد آن میان دو حاشیه زنجیره ای چند سانتی متر وجود دارد که حاشیه نخست از نام «محمد» و حاشیه دوم نقش و نگار کتابه ای است.

تصویر ۱۲×۸

این بنای ارزشمند از نظر قدمت، مربوط به قرن هشتم است که به دستور امرای خاندان صفی بنیاد نهاده شده است. گچ بری های آن نیز کار «علی بن محمد ابوشجاع» هنرمند برجسته این عصر است. گنبد بنا و نیز

۱- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۵۸۲.

۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۲۴۹۵ خاندان علی صفی، ص ۳۷.

ص: ۴۴

همانند دیگر مقابر برج دو پوسته گسسته رک و با خودمنشوری شانزده ترک است.

کتیبه اصلی بنا بر بالای قسمت ۸ ضلعی به خط ثلث و بر زمینه ای از نقوش گیاهی متضمن نام مدفون بانی و تاریخ بنا است که تا فراز بنا ادامه می یابد.

نمای جلوی ایوان نیز به دهانه ۴ و طول ۵ متر از آثار قرن اخیر است. (۱)

تصویر ۸×۱۲

۱۱ - امامزاده عبدالله رحمه الله :

این آرامگاه که در جاده قدیم قم به اصفهان و در نزدیکی قلعه چم واقع است، بنایی است چهار ضلعی که با سقفی گنبدی به کاشی های بسیار زیبا آراسته است.

از طریق پنج پله به ایوانی می رویم که دیوارهایش همگی از سنگ پوشیده شده است. در ورودی بقعه، از آهن است.

بقعه، دارای سقفی بلند و ضریح آن از آب طلا و نقره ساخته شده است.

بنای اصلی امامزاده از خشت و گل بوده که حدود سال ۱۳۶۰ ش بر اثر زلزله ویران شد و به یاری سازمان اوقاف و امور خیریه بنای فعلی دوباره برپا گردید. (۲)

۱- فصلنامه اثر، شماره ۳۳ و ۳۴، ص ۱۶۱.

۲- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۶۱.

ص: ۴۵

۱۲ - سکینه خاتون علیها السلام : ۲۶/۸/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۴۹۶

این امامزاده در ۳۰ کیلومتری شرق قم و در نزدیکی «روستای زالون آباد» واقع است که دارای بقعه و سه ایوان و صحن است. این بنا از آثار دوره آغازین صفوی است که در دوره اخیر نیز الحاقاتی بدان افزوده شده است. (۱)

نقشه بنا از خارج، برجی و داخل چهار ضلعی متساوی، به دهانه ۵ و ارتفاع ۹ متر با چهار شاه نشین است که از هر یک دری به ایوان سه گانه و رواق شمالی گشوده می شود؛ ولی جلوی درهای غربی و شرقی را مسدود کرده اند.

بر فراز بنا گنبدی خودی شکل به قطر تقریبی ۷ و ارتفاع ۱۰ متر با گردنی استوانه ای به ارتفاع ۴ متر روی پایه ای مضع واقع شده است. (۲)

دور گنبد را با کاشی معرق بند اسلیمی خوش طرحی آراسته بوده اند که اکنون تنها چند قسمت آن باقی است. آرایش ساقه گنبد نخست یک ردیف کاشی خشتی زیبا با زمینه های طلایی، سپس زیر آن، کتیبه ای کمربندی گرداگرد با پهنای نیم متر از کاشی معرق است که بر آن «سوره جمعه» با ثلث سفید نوشته شده است. این امامزاده از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام می باشد.

۱۳ - شاهزاده عباس رحمه الله :

این بقعه در خارج «دهکده جنداب» در نزدیکی «قریه قاضی» واقع شده است که مشتمل بر بقعه قبه و ایوان و دو حجره است. بنای مزبور از

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۲۵.

۲- همان، ص ۱۲۵.

ص: ۴۶

آثار قبل از صفویه است که از سنگ های تخته ای و روکش آجری بر آن کشیده اند.

بنای اولیه امامزاده از داخل و خارج، چهار ضلعی است که از داخل قطر آن ۶ متر و ارتفاعش ۹ متر است و در چهار گوشه آن نیز نیم طاقی بالا- آمده و صورت مربع را به هیئت هشت ضلعی نامحسوس و بلافاصله به فلکه تبدیل ساخته است و با طاق پوشش عرقچین و رسمی بندی را بالا آورده اند.

بر فراز بنا گنبد نیم دایره ای ساده و آجرپوش می باشد که در مرکز آن مناره ای قرار دارد. در وسط بقعه، مرقدی با جدار کاشی کاری خشتی فیروزفام به ارتفاع ۱ و طول ۳ و عرض ۲ متر است. این امامزاده از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام است. (۱)

فصل دوم: مقابر متبرکه استان قم:

۱- شیخ اباصلت رحمه الله: ۱۹/۲/۱۳۷۸ ش ثبت: ۲۳۲

تصویر ۱۲×۸

این بقعه که در خیابان آذر، نزدیک میدان کهنه واقع شده، مدفن یکی از دانشمندان فرزانه شیعی مذهب، به نام «شیخ اباصلت بن عبدالقادر بن

۱- همان، ص ۱۱۶.

ص: ۴۷

محمد» است. (۱)

نمای درونی بنا با بلندای پیرامون آن ۸ متر چهار گوشه با گنبد قوسی آجری و سر در مرتفع، در جانب شمال آن است. قدمت و استخوان بندی بنا متعلق به دوره صفویه است ورودی آن به دهانه ۵ و عرض ۴ متر است که جدار آجری و پوشش هرمی دارد. (۲)

۲ - بابا مسافر:

در «باغ شاه قم» بقعه قدیمی است، معروف به «بابا مسافر»، مدفن یکی از دراویش اهل تصوف می باشد. بعضی نیز احتمال داده اند که او مسافری از خادمان و اصحاب حضرت امام رضا علیه السلام و حضرت جواد علیه السلام بوده و راوی خبر قتل حضرت موسی بن جعفر علیه السلام به ایشان بوده است.

نقل قول دیگر حاکی است که او پس از وفات حضرت رضا علیه السلام ملازم حضرت جواد علیه السلام بوده و آن حضرت ایشان را وکیل اوقاف قم گردانید. (۳)

اصل ساختمان از ابنیه تاریخی عصر صفوی بوده که در عصر حاضر مرمت کلی شده است. بی شک این مرد بزرگوار نام دیگری هم داشته و مقصود از نام مسافر به معنای آن چه در اصطلاح عام است نیست؛ بلکه مسافر نزد اهل حق، معنا دارد و آن عبارت است از کسی که به درجات حالی در معرفت الهی می رسد. (۴)

۱- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۶۲۵.

۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۲۳۲۱.

۳- مان امهان، مسجد مقدس جمکران ص ۱۵.

۴- تربت پاکان، ج ۲، ص ۹۷.

ص: ۴۸

۳ - علی بن بابویه رحمه الله : ۱۸/۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۳۷۸۶

این بنا در ابتدای خیابان چهارمردان، پشت پاساژ ملت در کوچه ابن بابویه واقع است. سبک ساخت بقعه علی بن بابویه شیخ القمیین پدر شیخ صدوق با بناهای دوره صفوی مانند چهل اختران و بقعه شیخ اباصلت قابل مقایسه است و به نظر می‌رسد که از آثار مربوط به دوره صفویه باشد که در اوایل دوره قاجار نیز بر روی آن تعمیراتی انجام شده است.

این بنا از درون، چهار گوش است و با سقفی کوتاه و کتیبه ای گرداگرد از سوره فتح و دارای گنبدی مرتفع با کتیبه ای به خط ثلث از سوره یاسین می‌باشد که بیشتر آن فرو ریخته و در تعمیرات، جای آن را با کاشی های معمولی پر کرده اند.

نقل است: در عصر حمله «محمود افغان» در قسمت آویزهای محراب، هر آویزی را که نام مبارک علی ولی الله گچ بری شده بود، تراشیده و با قشری از گچ روی آن را اندود کرده اند.

تجدید پوشش گنبد نیز در قرن اخیر از ناحیه «مرحوم حاج میرزا عبدالله رضوانی» دوام نیافته و در دهه گذشته از طرف «حاج شیخ اسلامی آبادانی» به سال ۱۴۰۸ ق تجدید شده است. (۱)

تصویر ۸×۱۲

۴ - مقابر شیخان:

۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۳۷۸۶.

ص: ۴۹

این مزار به واسطه این که عده ای از اصحاب ائمه و علمای بزرگ در آن مدفون اند، مقابر شیخان می گویند؛ از جمله معارفی که در آن جا مزار دارند «زکریا بن آدم بن عبدالله بن سعد اشعری قمی رحمه الله» است که از اصحاب حضرت رضا علیه السلام بوده است.

از دیگر قبور شیخان می توان به قبور بعضی از علمای اسلام اشاره کرد: (۱)

۱ - محمد بن طاهر حسین قمی رحمه الله که شیخ الاسلام و امام جمعه قم بوده است؛

۲ - آدم بن اسحاق رحمه الله ، برادرزاده زکریا بن آدم؛

۳ - زکریا بن ادريس رحمه الله ، عموزاده زکریا بن آدم؛

۴ - میرزا ابوطالب قمی رحمه الله میرزای قمی.

دیگر مقابر متبر که قم

۱ - مقبره آیه الله العظمی بروجردی رحمه الله در مسجد اعظم؛

۲ - آیه الله سید محمد حجت رحمه الله در مدرسه حجتیه؛

۳ - آیه الله نجفی مرعشی رحمه الله در کتابخانه بزرگ ایشان؛

۴ - میرزا حسین کاشفی لاهیجی رحمه الله در ابتدای چهارمردان؛

۵ - آیه الله سعیدی رضی الله عنه در خاکفرج؛

۶ - نواب صفوی رحمه الله در وادی السلام؛

۷ - آیه الله غفاری رحمه الله در باغ رضوان؛

۸ - میرزا حسن رشديه رحمه الله در قبرستان نو؛

۹ - استاد شهید مرتضی مطهری رحمه الله در حرم مطهر حضرت

۱- بارگاه فاطمه معصومه، ص ۶۴.

ص: ۵۰

معصومه رحمه الله ؛

۱۰ - علامه محمدحسین طباطبایی رحمه الله در حرم حضرت معصومه؛

۱۱ - آیه الله العظمی بهاءالدینی رحمه الله در حرم حضرت معصومه؛

۱۲ - کربلایی کاظم ساروجی حافظ کل قرآن به شیوه اعجاز در قبرستان نو؛

مقابر گنبد سبز: ۱۵/۱۰/۱۳۱۰ ش ثبت: ۱۲۹

قم در قرن هشتم هجری شاهد یادمان های مذهبی، تاریخی متعددی بوده که در فرهنگ معماری ایران به برج های آرامگاهی موسومند.

شاخص ترین بناهای مزبور مجموعه ای را تشکیل می دهد به نام مقابر دروازه کاشان - گنبد سبز شناخته شده اند. در این سه بنا که از حیث هنر گچ بری از نمونه های منحصر به فرد به شمار می رود، امرای خاندان علی صفی، فرمانروایان مستقل قم در قرن هشتم دفن شده اند. (۱)

طرح کلی بنا در این سه اثر از بیرون مصلع با گنبد رُک از نوع دو پوسته و از داخل هشت گوشه با هشت صغه و اضلاع بنا می باشد که در بالای صفحه به شانزده گوشه دگرگون شده است.

بدنه داخل بناها از مرکز سقف تا نزدیک سطح زمین با آرایش های ظریف گچ بری و نقش رنگارها و ترنج ها و مانند آن زینت یافته و در هر یک، سه کتیبه سراسری گچ بری شده است. (۲)

تصویر ۸×۱۲

۱- مقاله گزارش های باستان شناسی، کاظم عرب، ص ۲۵۱.

۲- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۲۲۰.

ص: ۵۱

تزیینات بناها:**اشاره**

از اواخر عصر سلجوقی و سراسر عصر ایلخانی در نمای داخلی اغلب برج‌های آرامگاهی، تزیینات گسترده‌ای رایج بود. گنبد «خواجه اصیل الدین» از نمونه‌های برجسته بناهای درونگرای عصر ایلخانی در زمینه تزیینات است. نکته حائز اهمیت در زمینه مقابر گنبد سبز، شباهت نقش مایه‌های تزیینی آن با گچ‌بری‌های سقف ایوان‌های طبقه دوم گنبد سلطانیه است این شباهت‌ها بدان اندازه است که باستان‌شناسانی چون «پرفسور پوپ» آن را منطقی‌کار هنرمندان واحدی می‌دانند (۱) و به احتمال قوی، بزرگی و عظمت گنبد سلطانیه این تصور را پیش می‌آورد که هنرمندان و معماران خبره از سراسر کشور دعوت به کار شدند و به هنگام کار کردن به تبادل دانش و هنر خویش پرداختند و هنگامی که بنا کامل شد، همه آنان به دیار خویش بازگشتند و مهارت و هنر خود را در شهر خود به کار بستند. (۲)

در گنبد سبز سه مقبره دیده می‌شود که از جنوب به شمال به شرح زیر است.

الف مقبره خواجه اصیل الدین:

این مقبره، جنوبی‌ترین گنبد محسوب می‌شود. بنای مزبور از خارج، دوازده ضلعی منتظم و از داخل، هشت ضلعی با طاق نمای تزیینی در هر ضلع است. بدین شکل که هر ضلع داخلی به همراه دو جرز طرفین در

۱- معماری ایران، ص ۲۲۹.

۲- مقاله گزارش‌های باستان‌شناسی، کاظم عرب، ص ۲۵۲.

ص: ۵۲

خارج به دو ضلع تغییر شکل می یابد.

نخستین ردیف آجرچینی، به صورت راسته چینی انجام یافته که در فواصل هر ضلع را جریزی ستون مانند از دو سو در میان گرفته است. از این رگ به بعد، آجرچینی معمولی، متحدالشکلی سراسر بنا را تا ارتفاع ۸ متری در بر می گیرد. بر فراز آن طاق نماهایی با قاب مستطیلی و سپس آجر تزیینی قرار دارد. دور طاق نماها که در ضلع جنوبی بنا قرار دارد با آجرچینی بسیار زیبا نام علی علیه السلام به خط بنایی دیده می شود.

نیای بزرگ خاندان صفی و عموی بانی گنبد خواجه علی صفی، همان کسی است که در قم، نایب خالصه جات «خواجه علاءالدین محمد هندو» بود.

و دیگر فرزند وی «خواجه علی اصیل» یا «جمال الدین علی» است و او نخستین کسی است از این خاندان که به حکومت قم دست یافت.

بر اساس کتیبه موجود بر درگاه پیشانی بنا «علی بن محمد ابن ابی شجاع» گچ بری این بنا را انجام داده است. موضوعات تزیینی در مقابر گنبد سبز به خصوص در مقبره خواجه اصیل الدین به سه عنصر اصلی قابل تقسیم است:

۱ - عناصر معماری یا عناصری که در اصل مفهوم ساختمانی دارد و نقش طرح های تزیینی را نیز بر عهده دارد؛ همچون سه کنج ها، طاق بندها و مشبک های گچی.

۲ - به کارگیری طرح های هندسی در خلق الگوهای تزیینی چه به صورت یک عنصر مستقل در گره چینی لچکی حاشیه گرداگرد طاق نماها و شمشه کاری ها.

۳ - سومین موضوع تزیینی خط یا نوشته های بنا می باشد که در

ص: ۵۳

تشریح عملکرد بنا، بانی و تاریخ آن قابل توجه است. شیوه تزئینی نیز منحصرراً گچ کاری، گچ بری و نقاشی روی گچ است که باعث شده تزئین بنای مورد نظر در ردیف گچ بری های برجسته عصر ایلخانی قرار گیرد.

مقبره خواجه اصیل الدین به سال ۷۶۱ ق ساخته شده و در آن آیات سوره فتح، دهر و قدر دیده می شود. (۱)

ب مقبره خواجه علی صفی:

این بنا که در وسط دو گنبد دیگر قرار دارد، مدفن دومین فرمانروای خاندان صفی است. بنای مزبور از خارج دوازده ضلعی منتظم است که هر ضلع آن با طاق نماهایی به دهانه ۴۰/۲ و ارتفاع ۷ متر زینت یافته است. نمای بنا از داخل، هشت ضلعی و از این نظر همانند گنبد خواجه اصیل الدین است که هشت طاق نما در هر ضلع دارد.

این طاق نماها در هر یک از اضلاع گنبد، از کف بنا آغاز شده و تا زیر قسمت شانزده ضلعی بنا ادامه می یابند. حاشیه هر یک از طاق نماهای مزبور با قابی مستطیلی احاطه شده که مشتمل بر کتیبه ای است که نقشی حاشیه ای نیز برای هر درگاه بر عهده دارد.

بر فراز طاق نماها، کتیبه ای سراسری و بلافاصله طاق بندی شانزده ضلعی قرار دارد.

نمای داخلی گنبد از دو بنای دیگر سالم تر مانده و از جهت رنگ آمیزی کم نظیر خود بدون شک از بهترین آثار تاریخی عصر ایلخانی محسوب می گردد. (۲)

۱- همان، ص ۱۵۲.

۲- مقاله نگرشی به برج مقبره خواجه علی صفی، کاظم عرب.

ص: ۵۴

گنبد این بنا از نوع دو پوسته رُک شانزده ترکی است که بر روی بخش انتهایی استوانه ای شانزده ضلعی قرار گرفته است تمام سطوح گنبد در وضعیت فعلی با کاشی تره آبی متمایل به سبز پوشیده شده است.

کتیبه های درون بقعه منبع موثق جهت شناخت هویت مدفونان و تاریخ ساخت بنا است. بر این اساس، نخستین فرد که در این مکان دفن شده «خواجه جمال الدین علی» خواجه علی صفی است. او دومین امیر خاندان صفی است که تا سال ۷۷۴ ق فرمانروای قم بود.

نفر دوم مدفون در این بقعه، «امیر جلال الدین» است که در متون تاریخی سخنی از او نیامده است.

سومین فرد «خواجه عمادالدین محمود قمی» است که تا سال ۷۹۱ ق عهده دار امور نواحی قم بوده است.

برج مقبره خواجه علی صفی با تاریخ ۷۹۲ ق یکی از معدود بناهای اواخر عصر ایلخانی است که گچ بری های پرکار و کم نظیر خود را تاکنون حفظ کرده است. (۱)

ج گنبد شمالی:

بقعه مورد نظر از خارج و داخل، نقشه هشت وجهی دارد. طرح بنا در حجم کلی متأثر از معماری مقبره چلبی اوغلی و گنبد سلطانیه است.

نمای خارجی بنا ویژگی های متفاوت از دو بقعه دیگر این مجموعه را ارائه می دهد؛ بدین مفهوم که در وسط هر ضلع از اضلاع هشت گانه، یک ایوان صافه دار با دهانه ۱۰/۲ متر، عرض ۱ و ارتفاع ۷ متر تعبیه شده است که طرفین هر یک را دو طاق نمای کوچک تحتانی و فوقانی با سر پابه های

ص: ۵۵

آجری در بر می گیرد. (۱)

ایوان های مزبور در حال حاضر با طاق بیضوی پوشش یافته و این در حالی است که در اصل قوسی جناقی آن ها را پوشش می داد. در انتهای قسمت هشت ضلعی، استوانه ای شانزده ضلعی، با کمی عقب نشینی از صفحه دیوار خارجی تعبیه شده است که هر ضلع آن را طاق نمایی جناقی با عمق کم در قابی مستطیل در بر می گیرد که حکم نورگیرهای بنا را دارد.

ورودی بنا نیز با درگاهی مستطیل شکل و طاق تیزه دار با کمی انحراف در جبهه جنوبی قرار دارد که از طریق ایوانی کم عمق با داخل بنا ارتباط برقرار می کند؛ بر خلاف دو مقبره جنوبی و میانی که ورودی آن رو به شمال و جنوب است. (۲)

پوشش بنای مقبره شمالی همانند دیگر مقابر از نوع گنبد های دو پوسته گسسته رک با خود منشوری شانزده ترک است. فیض در کتاب «گنجینه آثار تاریخی قم» این بنا را مدفن «مجدالملک براوستانی» وزیر سلطان برکیارق و «خواجه برهان الدین» وزیر سلطان حسن آق قونیلو می داند و آن را به قرن نهم نسبت می دهد؛ ولی محققانی چون «دونالد ویلبر» آن را مقدم بر بنای دیگر متعلق به سال های ۷۶۵ تا ۷۱۵ ق می داند.

از نظر معماری با توجه به خصوصیات مشترک زیاد این سه بنا به نظر می رسد که در یک محدوده زمانی ساخته شده و هر سه متعلق به خاندان

۱- گزارش های باستان شناسی، ص ۲۵۱.

۲- بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، ص ۲۳۳.

ص: ۵۶

صفی می باشد. (۱)

فصل سوم: مساجد تاریخی قم

اشاره

مساجد، مهم ترین بناهای مذهبی هر شهر و روستا هستند که همواره نقش مهمی در زندگی مسلمانان داشته اند. اقامه نماز جمعه، مراسم مذهبی، ایراد خطابه و تدریس در مساجد انجام می گرفت؛ زیرا مسجد بهترین مکان برای ابلاغ فرامین حکومت به مردم بوده است؛ با توجه به این موضوع در طول تاریخ اسلام مساجد مهمی در شهر قم شکل گرفت که در ذیل، پیرامون آن سخن می گوئیم:

اولین مساجد قم:

پس از این که اشعریان در اواخر قرن اول هجری به قم آمدند، آتشکده قم را خراب کردند و به جای آن مسجدی در این شهر بنا نهادند و این نخستین مسجدی بوده که در شهر بنا شد. گویا محل مسجد در نزدیکی خاکفرج، و وادی السلام امروزی بوده است. این مسجد در کنار راهی قرار داشت که دو قسمت شهر را به یکدیگر متصل می کرد. پس از آن به سال ۱۸۹ ق «حمزه بن الیسع اشعری» پس از آن که قم از اصفهان به صورت کوره شهرستان جدا شد. سپس مسجد دیگری به نام «مسجد دژیل» در پیل که به احتمال قوی در مکانی کنونی «مسجد امام حسن علیه السلام بنا شد.

از قرن سوم و پس از رحلت حضرت معصومه علیها السلام مساجد دیگری

ص: ۵۷

در قم بنا شد که می توان به «مسجد ابوالصدیم» و «مسجد جامع» و «مسجد جمکران» اشاره کرد.^(۱)

مسجد امام حسن عسگری علیه السلام: ۲۲/۹/۱۳۵۵ ش ثبت: ۱۳۱۲

این بنا در نزدیکی پل علیخانی و مجاور خیابان آستانه واقع است که در گذشته «مسجد جامع عتیق» نامیده می شد.^(۲) بنای اولیه مسجد بر طبق روایت های غیر مستند در قرن سوم به دست وکیل امام حسن عسگری علیه السلام «احمد بن اسحاق اشعری» بنا گردیده؛ پس از آن تاریخ نیز این بنا بارها مرمت و نوسازی شده است؛ به طوری که امروزه قدیمی ترین بخش آن، ایوان جنوبی اش است که به سال ۱۱۲۹ ق بنا گردیده است.^(۳)

مسجد امام حسن علیه السلام از گذشته از اعتبار زیادی برخوردار بوده و از قرن نهم به بعد متولیان آستانه مقدسه، تولیت آن را بر عهده داشتند. این مسجد در اواخر دوره صفوی بازسازی شده که امروزه تنها ایوان جنوبی آن باقی است. بنا در دوره فتحعلی شاه قاجار بر اثر سیل، متحمل صدماتی گردید که از طرف «حاج حسین کدخدا» تعمیر شد.

در دوره ناصرالدین شاه به سال ۱۲۸۶ ق «حاجی ابراهیم تاجر» در جهت غربی مسجد، شبستان و زیرزمینی بزرگی بنا نهاد و بالاخره به سال ۱۲۹۵ ق «حاج علی نقی تاجر کاشی»، بخش های دیگر مسجد از

۱- تاریخ قم، ص ۳۷.

۲- تربت پاکان، ج ۲، ص ۱۱۵.

۳- تاریخ قم، ص ۳۷.

ص: ۵۸

جمله شبستان های شرقی و سر در و جلوخان را نوسازی کرد. (۱)

در دوره متأخر نیز شبستان های زیرزمین و طبقه فوقانی آن در جانب غربی مسجد با مصالح جدید نوسازی گردید. (۲) مسجد امام حسن پس از پیروزی انقلاب اسلامی به همت «دفتر آیت الله العظمی گلپایگانی رحمه الله» با ساختمانی جدید که در حال احداث است با مساحتی حدود ۲۵۰۰ متر مربع شکوه و عظمتی خاص یافته است.

بنای کنونی مسجد امام حسن مشتمل بر جلوخان، سر در ورودی، صحن، ایوان جنوبی، شبستان، زیرزمین و چهار شبستان در اضلاع مختلف صحن است.

تصویر ۱۲×۸

اختصاصات:

سر در مسجد به دهانه ۵ و عمق ۳ و ارتفاع ۶ متر دارای ازاره سنگی، جرزهای آجری، پوشش رسمی بندی آراسته به کاشی های دوالی و معقلی و در کمرگاه کتیبه ای قرآنی بر کاشی های خشتی است. (۳)

بعد از ورودی، هشتی هشت ضلعی مزین به کاشی کاری قرار گرفته است در جانب جنوبی هشتی، مقبره بانی این قسمت از بنا «حاجی علی نقی» و در کنار آن بقعه ای قرار دارد که در گذشته به صورت چهارطاقی

۱- همان.

۲- تاریخ قم، ص ۱۶۰.

۳- گنجینه آثار تاریخی قم، ص ۲۶۱.

مستقل و قدیمی مدفن ۱۲ تن از سادات قم بوده است. (۱)

در ضلع جنوبی صحن مسجد، ایوان قدیمی بنا به ارتفاع ۱۴، دهانه ۱۱ و عمق ۱۲ متر قرار دارد که در اواخر دوره صفوی، به دست «مهدعلیا» همسر یا مادر شاه سلیمان صفوی، بنا گردیده است. این ایوان دارای غرفه‌ها و صفا‌های محرابی در اضلاع، تزیینات مقرنس، گچ بری، کاشی کاری و کتیبه قرآنی مربوط به سال ۱۱۲۹ ق است. در میانه ضلع جنوبی ایوان محرابی هفت ضلعی با تزیینات گچ بری شده، عبارت «عمل کلب علی بن سلطان القمی» و تاریخ ۱۱۲۹ ق نقش بسته است. در طرفین ایوان، شبستان‌های ستون دار قرار گرفته است که از طریق دهانه‌هایی به صحن و فضای ایوان راه پیدا می‌کند.

شبستان شرقی به ابعاد ۱۶×۱۲ متر مشتمل بر ۱۳ چشمه بر فراز هفت ستون آجری مصلع است. دو ضلع جنوبی شبستان، محرابی کاشی کاری تعبیه شده است. این شبستان به همت «آیت الله حاج آقا محمد کبیر» که امامت شبستان را بر عهده داشته تعمیر و تزیین شده و به همین علت به «شبستان شیخ کبیر» مشهور شده است.

شبستان غربی ایوان به ابعاد ۱۲×۱۱ متر مشتمل بر نه چشمه پوش بر فراز چهار ستون آجری و محراب کاشی کاری است. در ضلع شرقی مسجد، شبستان ستون دار بزرگی است که در گذشته، شش چشمه پوش آن در مسیر خیابان قرار داشت. این شبستان اکنون به ابعاد ۳۲×۱۲ متر مشتمل بر ۲۸ چشمه پوش بر فراز ۱۶ ستون آجری مصلع و جرزهای دیواری است. شبستان ۹ دهانه به جانب صحن دارد و از آن جایی که به سال ۱۳۶۰ ق به دستور «آیه الله فیض» امام جماعت وقت شبستان،

۱- دایره المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۸۸.

ص: ۶۰

تعمیر شده به شبستان «آیه الله فیض» مشهور شده است بانی این شبستان «حاجی علی نقی تاجر کاشی» است.

در ضلع غربی صحن شبستان، زیرزمین و شبستان دیگری است که با مصالح جدید جایگزین بخش قدیم شده است. (۱)

مسجد جامع قم: ۹/۵/۱۳۱۲ ش ثبت: ۱۹۴

این بنا در مرکز بافت قدیم شهر و در محله مسجد جامع واقع گردیده است که از نظر قدمت پس از مسجد امام حسن علیه السلام کهن ترین مسجد شهر قم می باشد. بنای اولیه آن از آثار قرن ششم و عصر سلجوقی است. (۲)

برخی از مورخان، گذشته این مسجد را به سال ۲۶۵ ق می رسانند و سازنده آن را «ابوالصدیم حسن بن علی بن آدم اشعری» می دانند. (۳)

«الشیخ عبدالجلیل رازی» بنای مسجد جامع را مربوط به عصر طغرل سلجوقی می داند و معتقد است: «بهاءالدین کمال ثابت قمی» آن را بنا کرده است. (۴)

تصویر ۱۲×۸

مسجد جامع عتیق قم، مجموعه ای از بناهای چند عصر است و به اعتبار متون معتبر تاریخی زمان احداث آن به عصر سلجوقیان می رسد و

۱- دایره المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۱۸۹.

۲- مساجد ایران، ص ۳۳۶.

۳- تاریخ مذهبی قم، ص ۱۱۹.

۴- النقض، ص ۱۶۳.

ص: ۶۱

بنای گنبد خانه آن قدیمی تر از سایر قسمت ها است.

بنای کنونی مسجد جامع مشتمل بر: سر در ورودی، صحن، ایوان های جنوبی و شمالی، گنبدخانه و شبستان های متعدد است.

اختصاصات:

مسجد جامع، دو در ورودی دارد که یکی از آنان به شبستان های شمالی از داخل کوچه فرعی می باشد و تظاهر چندانی ندارد و مخاطب با چند چرخش به درون مسجد هدایت می شود و دیگری که ورودی اصلی بنا است در جبهه غربی مسجد قرار دارد. (۱)

سر در ورودی مسجد در مقابل ورودی مدرسه جهانگیرخان و به دهانه ۶ و عمق ۲ و ارتفاع ۸ متر دارای جدار سفیدکاری، پوشش مقرنس گچی و کتیبه کمربندی از کاشی خشتی و از آثار عصر فتحعلی شاه قاجار است. (۲)

پس از پیشخوان مسجد جامع، فضایی است به نام «هشتی» و پس از آن صحن مسجد جامع قرار دارد. هشتی مسجد با ۲۰/۵ متر طول و ۴ متر عرض، حدود یک متر از سطح خیابان فرعی پایین تر است.

صحن مسجد به طول ۱۵/۴۷ متر و عرض ۲۵/۲۷ متر دارای نقشه مربع مستطیل است که زیبایی خاصی به مسجد داده است.

در مسجد جامع، مقصوره با شکوهی قرار دارد که ارتفاع آن ۳۰ متر و دهانه آن ۲۳/۱۳ متر است این مقصوره گویا همزمان با شکل اولیه مسجد ساخته این مقصوره با سه درگاه که یکی به ایوان جنوبی و دو درگاه به

۱- شهرهای ایران، ص ۶۴۹.

۲- مساجد، ص ۱۹۰.

ص: ۶۲

شبستان‌ها متصل می‌شود. (۱)

تصویر ۱۲×۸

با شکوه‌ترین قسمت مسجد جامع که در تناسب اندام و حسن منظر و زیبایی پیکر، ممتاز و بی‌نظیر است، ایوان جنوبی آن است. اصل ایوان جنوبی از آثار قرن هشتم هجری است که در دوره‌های صفویه و قاجاریه تعمیر شده است. (۲)

تصویر ۱۲×۸

این ایوان به دهانه ۳/۱۳، عرض ۸/۶ متر و ارتفاع ۱۸ متر است و راستای اصلی آن رو به قبله است. (۳)

نقطه مقابل ایوان جنوبی که در میانه شبستان‌های شمالی می‌توان مشاهده کرد، ایوان شمالی است این ایوان از آثار عصر قاجار و فتحعلی شاه است.

تصویر ۱۲×۸

ایوان شمالی با دهانه ۸/۶ متر، و عرض ۵/۶ متر و ارتفاع ۱۴ متر با

۱- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۴۷۷.

۲- مرآه البلدان، ج ۲، ص ۲۰۳.

۳- بناهای تاریخی ایران، ص ۲۳۲.

ص: ۶۳

کاشی کاری و مقرنس گچی نمودار است.

در مسجد جامع، شبستان‌ها، خلاقیتی بدیع و ماندگار به آن داده است. مسجد پنج شبستان دارد که دو تای آن در اطراف گنبدخانه اند و متعلق به عصر صفوی و سه شبستان در شرق، غرب و شمال مسجد واقع است که متعلق به عصر قاجار است. (۱) زیرزمینی نیز در شبستان غربی در عصر ناصری به سال ۱۳۰۵ ق احداث گردید. مسجد جامع قم دوازدهمین مسجد جامع ایران است که در نوع خود با کاشی کاری‌ها و مقرنس کاری‌ها و کتیبه‌های قرآنی از اهمیت و اعتبار خاصی برخوردار است.

تصویر ۸×۱۲

۳ - مسجد مقدس جمکران:

ممتازترین و پر برکت‌ترین مساجد این دیار، مسجد مقدس جمکران است. هر هفته هزاران تن از انسان‌های عاشق امام عصر علیه السلام از شهرهای دور و نزدیک به منظور زیارت و کسب معنویت و رفع حاجت به این مکان با عظمت و پر معنویت روانه می‌گردند. (۲)

اصل بنای مسجد به نقل از تاریخ قم، اثر «حسن بن محمد بن حسن قمی» به حدود ۳۹۳ ق به دستور حضرت ولی عصر «عج» انجام یافته است.

نقل می‌کنند نیمه‌های شب سه شنبه ۱۷ رمضان سال ۳۹۳ ق در خانه

۱- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۴۸۱.

۲- سیمای قم، ص ۱۰۰.

ص: ۶۴

«شیخ عقیق صالح حسن بن مثله جمکرانی» در روستای جمکران به صدا در آمد و عده ای ناشناس به او گفتند: برخیز و دعوت امام مهدی را اجابت کند. شیخ به دنبال آنان راه افتاد. تا به جایی که هم اینک در آنجا مسجد بنا شده است رسیدند و در آن جا چشم شیخ به رخسار زیبای امام علیه السلام روشن شد. پس امام زمانعج فرمود: حسن بن مثله دیگر در آن زمین کشت نکن؛ پس به توصیه ولی عصر عج این کار صورت گرفت. در آن جا مسجدی بنا شد. (۱)

بنای این مسجد مقدس، طی قرن های متمادی در حال تغییر و تحول بوده است. مسجد یک بار به سال ۱۱۵۸ ق به دست «آقا علی جمکرانی» مرمت شد. بعدها «حاج علی قلی جمکرانی» در یک طرف آن صحنی ساخت که ناتمام بود. به سال ۱۱۶۷ ق «میرزا علی اکبر قمی» تعمیرات کلی در مسجد نمود و در آن صحن، شبستان و یک مناره و کاشی کاری مختلف به عمل آورد.

در اوایل سلطنت مظفرالدین شاه «میرزا علی اصغر خان اتابک» مسجد و صحن را تعمیر نموده و حجره هایی بدان افزود. پس از آن «حاج شیخ محمد تقی بافقی» در جهت مرمت و احیای مسجد جمکران سهم بسزایی داشت. از سال ۱۳۷۶ ش با عنایت رهبر معظم انقلاب اسلامی، «حضرت آیه الله خامنه ای دامت برکاته» طرح جامع مسجد مقدس جمکران با وسعتی حدود ۴۲۵ هزار متر مربع تصویب شد.

اکنون مقدمات اولیه جهت اجرای طرح فراهم شده؛ به طوری که مسجد اصلی در قطر و مرکزیت دایره طرح جامع قرار گرفته است. بدین صورت با مرمت و گسترش مسجد، این مکان مذهبی یکی از بزرگ ترین

ص: ۶۵

مساجد کشور شده است. (۱)

۴ - مسجد اعظم: ۱۳۱۰/۱۵/۱۰ ش ثبت: ۱۲۸

این بنای بزرگ به سال ۱۳۷۳ ق با نظارت و سرپرستی مرحوم «آیه الله العظمی بروجردی رحمه الله» و به دست «استاد حسین بن محمد معمار» معروف به «لرزاده» بنا شد.

وجه نامگذاری آن به «اعظم» به جهت وسعت و بزرگی چشم گیر آن است که ۱۱ هزار متر مربع وسعت دارد. سنگ بنای اولیه آن مصادف با روز میلاد حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام گذاشته شده است. (۲)

مسجد اعظم دارای گنبدی زیبا و دو گلدسته به بلندای ۶۰ متر و سه ایوان و دو شبستان رو به شمال است. در بنای مسجد، تلفیقی از سبک معماری قدیم و با اسلوب ساختمانی جدید به کار رفته است. مقصوره مسجد از نظر وسعت و زینت در عالم اسلام کم نظیر است. (۳)

استحکام مسجد اعظم به اندازه ای است که کارشناسان معماری، عمری هزار ساله برای آن پیش بینی کرده اند؛ زیرا معمار مسجد برای استحکام گنبد، استخوان بندی و اسکلت آن را با مفتول به پا داشت و سربند مفاصل آن را با اکسیژن جوشکاری به عمل آورد، سپس از هر طرف آن را با آجر پوشاند، به این ترتیب طرفین آن از داخل و خارج جداری به قطر ۱۴ آجر هر طرف ۷ ردیف با ملاطی که متشکل از

۱- حضرت معصومه، فاطمه دوم، ص ۲۶۹.

۲- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۷۱۱.

۳- زندگانی آیه الله بروجردی، ص ۲۱۷.

ص: ۶۶

سیمان، آهک و ماسه بود، پوشیده شد. (۱)

تصویر ۱۲×۸

قاعده گنبد از خارج و داخل، چهار ضلعی و متساوی به دهانه ۱۹ و ارتفاع ۲۴ متر با تزیینات متنوع مرمری و کاشی کاری است که در چهار گوشه آن نیم طاقی بالا آمده و صورت مربع با نقشه یزدی سازی به شکل فلکه ای درآمده و نیز با طاق پوشش عرقچین آن بالا آورده شده است.

در ضلع جنوبی مسجد اعظم، مقصوره محرابی مجلل و پنج ترکی وجود دارد که دهانه آن سه و ارتفاع آن ۵ متر است. این محراب با ازاره و بدنه و جرزهای کاشی کاری معرق تزیین شده است.

شبستان گنبددار مسجد که مزین به کاشی های معرق است، در ضلع جنوبی صحن قرار دارد. مجموعه مسجد اعظم از سمت شرق با مسجد بالاسر مرتبط است.

گنبد مسجد از آهن و زیرروی آن را چسبیده و روی آن را کاشی کاری نموده اند. پی های مسجد از سیمان، ساروج و آهن است و یک اسکلت عظیم آهنی، تمام شبستان و گلدسته ها و گنبد را در بر گرفته است. تمام درها و پنجره های مسجد از آهن ساخته شده است و اطراف آن را تا دو متر و نیم سنگ مرمر کرده اند. (۲)

۵ - مسجد سلماسی:

۱- تاریخ قم، ص ۲۸۷.

۲- گنجینه آثار تاریخی قم، ج ۲، ص ۷۱۲.

ص: ۶۷

این مسجد در محدوده محله یخچال قاضی واقع است و یادآور دوران حضور بینان گذار حکومت اسلامی ایران، حضرت امام خمینی رحمه الله در دهه ۳۰ و تدریس فقه و اصول ایشان در آن مکان است.

زمین مسجد از آن فردی به نام «حاج محمد آقازاده» از تجار و مشاهیر قم بوده است. ساختن آن را «حاج یحیی سلماسی» از اهالی سلماس به عهده گرفت. آن زمان که قم آب لوله کشی نداشت. آب انبار زیر مسجد، نیاز اهالی محل را رفع می کرد.

علت بنای مسجد در این ناحیه، نبود مسجد در آن حوالی و نیاز مردم به آب انبار بود. تاریخ بنای آن سال ۱۳۲۶ ش است. مسجد بسیار ساده و به دور از تزیینات و معماری معمول است. در سال ۱۳۸۰ ش از سوی اداره اوقاف بازسازی و مرمت شد. (۱)

۶ - مسجد پنجه علی:

این بنا در محله چهارمردان واقع گردیده و به جهت وجود قطعه سنگی که تصویر دستی بر آن حک شده، بدین نام خوانده شده است. مسجد با توجه به کتیبه های آن تجدید و مرمت شده است. بنای فعلی مسجد، فاقد ارزش معماری است و مشتمل بر دو قسمت طاق دار و گنبدوار با ایوانچه ای ورودی در شرق آن است.

در جدار غربی فضای گنبددار، طاقچه ای است که با کاشی های الوان گره سازی شده و در وسط آن، قطعه سنگی خاکستری با نقش فرو رفته دست انسان قرار دارد. (۲)

۱- همراه با امام در شهر قم، ص ۳۶.

۲- مساجد، ص ۱۹۰.

۷ - مسجد حاج سید صادق: ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۸۶۵

مسجد «حاج سیدصادق روحانی» در بافت قدیمی قم در گذر قلعه چهارمردان واقع است. این بنا در سال ۱۳۲۰ ق به دست «مرحوم حاج مرتضی گایینی» با چهار باب ملکی که برای این منظور تهیه شده بود ساخته شد. مسجد دارای صحنی است که قسمت های شمالی، مشرق و غرب آن را در بر گرفته است. در داخل مسجد، شبستانی با دوازده ستون سنگی حجاری شده قرار دارد که طاق و سقف های آجری بر روی آن ها قرار گرفته است. (۱)

۸ - مسجد فیض: ۵/۹/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۴۱۹

این بنا در گوشه شمال شرقی میدان کهنه واقع شده و در سال ۱۳۱۰ ش به همت «آیت الله حاج میرزا محمد فیض» در محوطه ای به اندازه ۲۱×۲۱ متر مرکب از ده چشمه طاق بر فراز چهار ستون سنگی مصلع ساخته شده و بعدها گسترش پیدا کرده است.

بخش غربی آن متصل به مناره قدیمی میدان کهنه است که به وسیله امرای زندیه بازسازی شده است. (۲)

۹ - مسجد صرم: ۲۲/۸/۱۳۶۲ ش ثبت: ۱۶۴۴

این بنا از آثار دوره صفوی است که دارای شبستانی به ابعاد تقریبی ۹ و ارتفاع ۱۲ متر است که در چهارگوشه فوقانی آن، با زدن نیم طاقی به

۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۴۸۶۵.

۲- مساجد، ص ۱۹۱.

ص: ۶۹

صورت مربع را به هشت ضلعی تبدیل کرده و با زدن چند رسمی بندی به شکل کثیرالاضلاع درآورده و با طاق پوشش عرقچینی و رسمی بندی آنجری آن را برپا داشته اند. (۱)

پوشش بیرونی گنبد، نیمه بیضوی و آجری است. در اضلاع شمالی و غربی شبستان هر طرف سه صفاه زیبا بر بالای آن ها غرفه هایی با پوشش مسطح ساخته شده که از هر یک، دری به خارج گشوده می شود.

مدخل مسجد از صفاه وسطی و در ضلع شمالی قرار دارد و جلوی آن مهتابی بزرگ به وسعت $۵/۱۲ \times ۷/۸$ متر است که در زیر آن شبستانی زمستانی مشتمل بر شش چشمه در دو ردیف با دو پایه مضع آجری قرار دارد.

در جانب ورودی مسجد، لوحی سنگی نصب شده بود که بر آن عباراتی به شعر و به خط ثلث برجسته حجاری شده بود. (۲) بنای مسجد صرم پس از پیروزی انقلاب اسلامی بازسازی شده است.

۱۰ - مسجد جامع کهک: ۱۱/۱۰/۱۳۸۰ ش ثبت: ۴۶۳۲

قدمت و استخوان بندی بنا مربوط به دوره صفوی می باشد که در دوره های بعد نیز الحاقاتی به آن افزوده اند. یک رواق در جنوب و یک رواق سرپوشیده در سمت غرب آن قرار دارد. نقشه اصلی بنا از یک چهارطاقی بزرگ تشکیل شده است که با چرخش تقریباً ۴۵ درجه نسبت به قبله نمایان است.

گنبدخانه مسجد از قسمت های اصلی بنا بوده که در دوره های

۱- همان، ص ۱۹۱.

۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۴۶۳۲.

ص: ۷۰

مختلف قسمت هایی به آن الحاق شده است. (۱)

۱۱ - مسجد جامع پاچیان:

مسجد جامع پاچیان که در اواخر عصر قاجار به دست «حاج سیدرضا یزدی» احداث گردیده است، دارای نقشه مستطیل شکل با یک حیاط در جبهه شرقی است که در طرفین دارای طاق نماهایی می باشد.

شبستان مسجد، شامل سه گنبد در وسط و شش نیم گنبد در دو جبهه شرقی و غربی و دارای دو طبقه جهت استفاده می باشد. مصالح به کار رفته در بنا خشت خام و قاب بندی گچی است. (۲)

۱۲ - مجموعه تاریخی و فرهنگی طینوج: ۹/۲/۱۳۸۲ ش ثبت: ۸۶۲۶

این مجموعه در بخش خلجستان درون بافت قدیمی «روستای طینوج» احداث گردیده است که مربوط به دوره صفوی - قاجار است. این بنا شامل: کاروانسرا، مسجد، آب انبار و پل است.

در حال حاضر، اهالی روستا از پل برای تردد، از مسجد به عنوان نمازخانه و از کاروان سرا برای نگهداری چهارپایان استفاده می کنند. کاروانسرای این مجموعه از نوع دو ایوانی است که شامل: اصطبل، و اتاق هایی جهت استفاده کاروانیان بوده است. بنا دارای یک حیاط مرکزی و دوازده ایوانچه و بارانداز و ۱۴ حجره می باشد.

معمار بنا «حاجی جعفر» بوده و مجموعه از آجر سنگ لاشه و ملاط

۱- همان، ش ۴۶۳۲.

۲- همان، ش ۴۶۷۶.

ص: ۷۱

و ساروج ساخته شده است. (۱)

فصل چهارم: مدارس تاریخی استان قم

اشاره

شهر قم به دلیل این که یکی از کانون های اصلی تشیع در طول تاریخ و فضای مناسبی برای علما و فقهای شیعی بوده است و بدین منظور مدارس بزرگی نیز در این شهر شکل گرفته که محل تدریس عالمان دینی و رواج اندیشه های اسلامی بوده است. برخی از این مدارس علمی به قرار زیر است.

۱۲×۸

۱- مدرسه فیضیه:

این مدرسه از بناهای دوره صفویه است که به دستور شاه طهماسب صفوی ساخته شد و با توجه به تاریخ ۹۳۷ ق ثبت شده بر کتیبه سر در ایوان جنوبی مدرسه، چهار سال پس از به سلطنت رسیدن این پادشاه این بنا نوسازی و بازسازی شد.

به اعتبار متون معتبر تاریخی این مدرسه از میانه سده ششم هجری وجود داشته است.

در حال حاضر از بنای زمان شاه طهماسب، جز ایوان جنوبی که در واقع، در ورودی در صحن عتیق آستانه مقدسه است، اثری بر جای

۱- همان، ش ۸۶۲۶.

ص: ۷۲

نیست. (۱)

در قرن یازدهم جمعی از دانشمندان بزرگ آن دوره که مدتی در قم اقامت داشتند، از جمله «شیخ بهاء‌الدین عاملی» «سلطان‌العلما» و «قاضی سعید قمی» «ملا عبدالرزاق لاهیجی» و «ملا محسن فیض» در این مدرسه تدریس می کردند.

ساختمان فعلی مدرسه فیضیه در زمان حکومت فتحعلی شاه قاجار به سال ۱۲۱۳ ق جایگزین بنای سابق شد. این مدرسه یک بار نیز در دوره محمد شاه قاجار ۱۲۵۵ ق به وسیله «حاج علی محمد»، عموی «میرزا علی اکبر فیض» تعمیر و مرمت شد. (۲)

در زمان رژیم منحوس پهلوی پس از مهاجرت «آیه الله شیخ عبدالکریم حائری» از اراک به قم و تجدید حیات حوزه علمیه، مدرسه فیضیه نیز رونق تازه ای یافت و به دستور ایشان، حجره های طبقه دوم مدرسه و همچنین کتابخانه ای در آن قسمت احداث شد.

این مدرسه در دوره زعامت و مرجعیت «آیه الله العظمی بروجردی» تعمیرات اساسی شد. پس از شروع نهضت امام خمینی رحمه الله در ایران، اهمیت این مرکز علوم دینی و علمی بر جهانیان نمایان شد.

صحن و حجره های مدرسه، یادآور حماسه های دوم فروردین و پانزدهم خرداد سال ۱۳۴۲ ش می باشد. پس از تبعید حضرت امام خمینی رحمه الله، مدرسه فیضیه زیر نظر شدید ساواک قرار گرفت و از تعداد طلبه های آن کاسته شد. در پیروزی انقلاب اسلامی این مکان، پایگاه نشر انقلاب اسلامی شد و بدین جهت، به دستور امام خمینی رحمه الله مدرسه

۱- تربت پاکان، ج ۱، ص ۱۳.

۲- تاریخ قم، ص ۱۵۵.

ص: ۷۳

فیضیه تعمیر و بازسازی شد. (۱)

هم اکنون مدرسه فیضیه ۱۰۰ حجره دارد. چهار ایوان نیز در چهار طرف آن ساخته شد. از تازه ترین تحولات ساختمان این مجموعه می توان به بنای «تالار اجتماعات» در زیر حیاط مدرسه و بنای جدید کتابخانه در ضلع شمال شرقی آن اشاره کرد. (۲)

۲ - مدرسه جهانگیرخان ناصری: ۱۶/۱/۱۳۷۷ ش ثبت: ۱۹۸۷

این مدرسه در جانب شرقی دروازه ری در مرکز محله مسجد جامع واقع است. این بنا از نظر قدمت، متعلق به دوره صفوی است و در مجاورت مسجد جامع بنا گردیده است. (۳)

عباس فیض در کتاب «گنجینه آثار تاریخی قم» این مجموعه را از آثار پادشاه تاتار ترکستان جانی بیگ می داند. اما نقل تاریخی که در این رابطه وجود دارد، این است که در عصر صفوی، جهانگیرخان، مدرس مسجد شاه اصفهان به قم آمد و در این مکان مدرسه ای را با ۲۰ حجره تأسیس کرد و به نام ایشان جهانگیرخان نامیده شد.

در عصر قاجار به دلیل آسیب هایی که به این مدرسه وارد آمده بود در عصر حکومت ناصرالدین شاه به سال ۱۲۷۸ ق به وسیله «میرزا نصرالله خان مستوفی گرگانی» مرمت کلی شد. و از آن پس به نام مدرسه ناصری نامگذاری شد.

۱- برداشت هایی از سیره امام، ج ۲، ص ۱۴۱.

۲- همراه با امام در شهر قم، ص ۲۰، ۲۵.

۳- تربت پاکان، ج ۲، ص ۱۳۱.

ص: ۷۴

این مدرسه در عین کوچکی از مدارس پر سابقه و با برکت قم بوده؛ زیرا اکثر فضلاء قم در عصر صفوی و قاجار از تربیت یافتگان این مدرسه بودند.

آخرین باری که این مدرسه مورد استفاده واقع شده، زمان حضرت آیه الله العظمی بروجری به سال ۱۳۷۳ ق بوده است. سنگ نبشته سر در ورودی به تعمیرات بنا اشاره کرده است. (۱)

مدرسه پس از رحلت آیه الله العظمی بروجردی بر اثر فرسایش، دچار آسیب کلی شد، از سال ۱۳۷۸ ش به وسیله سازمان میراث فرهنگی استان قم مدرسه مرمت کلی شده است.

تصویر ۱۲×۸

مدرسه جهانگیر خان مشتمل بر ۲۰ حجره در یک طبقه است و از بناهای چهار ایوانی و دارای یک کتابخانه و می‌دُرس می باشد. صحن مدرسه از شرق به غرب ۲۰ متر طول دارد و عرض آن حدود ۱۸ متر است.

۳ - مدرسه دارالشفاء؛

این مدرسه مطابق کتیبه ایوان شمالی آن در دوره صفویه به سال ۱۰۵۵ ق ساخته شده بود. زمین این مدرسه به آستانه حضرت معصومه علیهاالسلام تعلق دارد.

ساختمان اولیه آن در عصر شاه صفی، نه به منظور مدرسه بلکه برای

۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۱۹۸۷.

ص: ۷۵

مستضعفان و بی چاره گان تأسیس شده بود که از محل خیرات آستانه اطعام می شدند. تا این که «میرزا تقی خان اعتمادالدوله» صدر اعظم شاه عباس دوم آن را به مدرسه تبدیل کرد.^(۱)

پیش از دوره قاجار، دارالشفاء مخروبه شده و بخش هایی از آن تغییر کاربری داد تا این که به سال ۱۲۱۴ ق به امر فتحعلی شاه بازسازی و مجدداً مدرسه آن شکل گرفت.^(۲)

دارالشفاء به سال ۱۳۰۷ ق به اهتمام «شاهزاده کامران میرزا قاجار» تجدید بنا و مرمت شد و به بیمارستان تبدیل شد و در هر یک از حجره های غربی دو تخت خواب برای بستری بیمارها تعبیه شده بود و حجره های شرقی آن به سکونت شبانه روزی پزشکان و پرستاران تخصیص یافته بود.

پس از درگذشت شاهزاده کامران میرزا این مکان به تدریج از وضعیت مدرسه و بیمارستان خارج شد و بخش هایی از آن قهوه خانه، خانه مسکونی و انبار مغازه داران شد.

این شرایط تا سال ۱۳۴۶ ق ادامه یافت. از آن سال «مرحوم آیه الله فیض» به تدریج حجره هایی از آن را از تصرف غاصبان بیرون آورد و طلبه نشین کرد. سپس «آیه الله حاج شیخ عبدالکریم حائری» نیز به تعمیر آن پرداخت. پس از آن نیز «حاج میرزامحمدعلی» به سال ۱۳۲۰ ش حجره هایی در طبقه فوقانی ضلع غربی آن ساخت.^(۳)

این مکان، مدت مدیدی مسکن و ماوای حضرت امام خمینی رحمه الله در

۱- تاریخ قم، ص ۱۶۱.

۲- تربت پاکان، ج ۲، ص ۱۴۰.

۳- همراه با امام در شهر قم، ص ۳۱.

ص: ۷۶

دهه ۲۰ بود. (۱)

در سال ۱۳۳۵ ش «مرحوم آیه العظمی بروجردی» حجره هایی در جنوب آن احداث کرد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی مدتی در اختیار مهاجران جنگی قرار داشت تا این که به دلیل فرسودگی عمارت قبلی در سال ۱۳۶۱ ش تخریب شد.

آخرین بار، مدرسه دارالشفای با ۷۵۰۰ متر مربع مساحت احداث گردید و در سال ۱۳۷۱ ش افتتاح گردید. هم اکنون دارالشفای مرکز مدیریت حوزه علمیه قم است. (۲)

۴ - مدرسه حجتیه:

این مدرسه به همت «آیه الله آقا سیدمحمد حجت» از علمای حوزه علمیه قم به سال ۱۳۶۴ ق با خرید پارک «کامران میرزا» پسر ناصرالدین شاه قاجار و ساخت آن برای حوزه علمیه در اختیار طلاب علوم دینی قرار گرفت که بعدها به نام بانی آن به حجتیه معروف گردید. این مدرسه در شش قسمت و در دو طبقه مجزا از هم بنا شد که دارای ۱۲۶ اتاق است. (۳)

ساختمان عمومی مدرسه به شکل مربع مستطیل است و در سمت غربی مدرسه، مسجدی کوچک با هزینه «مرحوم حاج احمد اتفاق» از تجار آذربایجان مقیم تهران بنا شد.

پس از رحلت «آیه الله حجت» مقبره ایشان نیز در کنار مسجد قرار

۱- صحیفه نور، ج ۶، ص ۱۳۳.

۲- همراه با امام در شهر قم، ص ۳۵.

۳- سیمای قم، ص ۱۱۴.

ص: ۷۷

گرفت. این مکان یکی از بزرگ‌ترین مدارس قم است که حدود ۸ هزار متر مربع مساحت دارد و هم‌اکنون طلاب غیر ایرانی در آن تحصیل می‌کنند. (۱)

۵ - مدرسه رضویه:

مدرسه رضویه در میان بافت قدیم شهر و در جوار راسته بازار کهنه و در خیابان آذر واقع است؛ گویا به نقل از «عبدالکریم بن طاوس» این مکان، محل فرود آمدن حضرت امام رضا علیه السلام در سفر به مرو بوده است. بنای مدرسه، جدیدالاحداث است. کهن‌ترین قسمت بنا سر در شمالی آن از دوره صفوی است؛ بقیه مدرسه در دوره قاجاریه و معاصر مرمت کلی شده است و هم‌اکنون محل درس و بحث طلاب علوم دینی است. (۲)

۶ - مدرسه خان «آیه الله العظمی بروجردی»:

این مدرسه در ضلع شرقی میدان آستانه، جنب گذر خان واقع است. مدرسه در گذشته یک طبقه و دارای ۱۴ اتاق و مشهور به مدرسه خان بود که به سال ۱۱۲۳ ق توسط «مرحوم مهدی قلی خان» ساخته شد.

مدرسه پس از یک قرن خراب و به مخروبه ای تبدیل شد پس از آن به دستور «حضرت آیه الله العظمی بروجردی رحمه الله» تجدید بنا شد. هم‌اکنون مدرسه دارای ۵۹ اتاق و در دو طبقه دارای یک می‌درس، محل تدریس و بحث طلاب علوم دینی و یک کتابخانه است.

این مدرسه، مطابق با تاریخ ۱۷ ربیع الاول ۱۳۷۹ ق و ۱۳۳۹ ش به

۱- تاریخ قم، ص ۲۹۱.

۲- همان، ص ۲۹۳.

ص: ۷۸

دست «آیه الله بروجردی رحمه الله» افتتاح گردید. (۱)

۷ - مدرسه معصومیه:

این مدرسه در بلوار امین به سال ۱۳۶۰ ش با بودجه آستانه مقدسه حضرت معصومه علیهاالسلام با زمینی با وسعت ۱۵ هزار متر مربع و بالغ بر ۲۸ هزار متر مربع زیربنا در چهار طبقه احداث گردید که مشتمل بر اتاق ها و سالن های اجتماعات و مسجد است. (۲)

۸ - دبیرستان حکیم نظامی: ۲۵/۱۲/۱۳۷۹ ش ثبت: ۳۳۴۶

این بنا از سوی «مرحوم متولی باشی» پدر تولیت، که از نیکوکاران بنام قم بود و دارای نفوذ مادی و معنوی بود در تاریخ ۱۳۱۷ ش ساخته شد.

دبیرستان، دارای دو طبقه است که طبقه اول آن شامل: کلاس، سالن سخنرانی، کتابخانه و امور اداری است و طبقه دوم، شامل کلاس ها و آزمایشگاه است.

نمای ساختمان، آجری و دارای کتیبه های بسیار عالی است. ساختمان مدرسه ۱۵۰۰ متر مربع است و مساحت کل آن ۷۵ هزار متر مربع است. (۳)

فصل پنجم: کتابخانه های استان قم

اشاره

۱- زندگانی آیه الله العظمی بروجردی، ص ۲۲۷.

۲- سیمای قم، ص ۱۱۵.

۳- سیر پلیس در قم، ص ۶۸.

ص: ۷۹

استان قم که دومین مرکز نشر و انتشار کتاب در کشور است و مرکزیت حوزه های علمیه به شمار می رود، اهمیت و جایگاه خاصی را در زمینه کتابخانه عمومی و خصوصی در ایران دارد؛ بطوری که مهم ترین و بزرگ ترین کتابخانه های کشور را در خود جای داده است؛ در این فصل به مهم ترین آنها اشاره ای می نمایم:

۱ - کتابخانه آیه الله العظمیٰ مرعشی نجفی:

این کتابخانه از غنی ترین کتابخانه های جهان تشیع است که با همت «مرحوم آیه الله العظمیٰ مرعشی نجفی» تأسیس گردید. هسته اولیه این کتابخانه در نجف اشرف شکل گرفت؛ سپس با تأسیس مدرسه مرعشیه در سال ۱۳۸۷ ق نخست کتابخانه کوچکی در دو اتاق ایجاد شد. آن گاه در سوم شعبان همان سال، مطابق با ۱۳۴۴ ش با انتقال مجموعه ای از کتاب های چاپی و بخشی از نسخه های خطی به طبقه سوم مدرسه، کتابخانه جدید گشایش یافت.

با استقبال روزافزون پژوهشگران و محققان، این کتابخانه با کمبود جدی فضا مواجه شد. سرانجام در سال ۱۳۹۰ ق با خرید هزار متر مربع کتابخانه در رو به روی مدرسه مرعشیه شکل گرفت. (۱)

ساختمان کتابخانه:

در سال ۱۳۵۸ ش حدود ۵۰۰ متر دیگر در کنار بخش غربی کتابخانه خریداری شد و در آن، یک ساختمان پنج طبقه آغاز شد که پس از تکمیل به بنای کتابخانه اضافه گردید؛ طوری که سطح زیربنای کتابخانه

۱- راهنمای جامع مؤسسات فرهنگی، ص ۹۳۸.

ص: ۸۰

به ۴۵۰۰ متر مربع بالغ گردید. در این کتابخانه گنجینه های بسیار باارزشی قرار دارد، بیش از ۳۱ هزار جلد نسخه های خطی از آثار اندیشمندان جهان اسلام و ۳۵۰ هزار جلد کتاب های چاپی را می توان نام برد.^(۱)

کتابخانه دارای بخش هایی چون: تأسیسات تهویه، سالن صحافی، خدمات فنی، واحد مخابرات، خدمات مخزن، میکروفیلم و انبار ملزومات است طبقه زیرین.

در طبقه همکف، واحد انتشارات، سالن های مطالعه، تحویل کتاب، دفتر تولید کتابخانه، بخش کارگزینی، واحد کامپیوتر و دفتر اطلاعات کتابخانه قرار دارد.

مرقد «آیه الله العظمیٰ مرعشی» بانی و موسس کتابخانه، چنان که گذشت، در پیشگاه ورودی طبقه هم کف قرار گرفته است.

مخزن کتب خطی، سالن ویژه محققان داخلی و خارجی، بخش فهرست نگاری کتب خطی، بخش آسیب شناسی آفت زدایی، ترسیم، گنجینه کتب لاتین، واحد میکروگرافی، عکسبرداری، تکثیر، تدارکات، سردخانه، دبیرخانه در طبقه اول است.

مخزن های کتب چاپی در طبقه دوم قرار دارد. دفتر تحقیق و حراست، بخش روابط عمومی و امور بین الملل، آرشیو مجلات، روزنامه ها، و نشریات داخلی و خارجی در طبقه آخر قرار دارد.

هم اکنون، کتابخانه با بیش از ۳۶۰ مرکز علمی و فرهنگی داخلی و خارجی ارتباط و مکاتبه دارد؛ همچنین در این مجموعه ارزشمند بیش از یک صد هزار سند دست نویس از پنج قرن قبل تاکنون وجود دارد.^(۲)

۱- همان، ص ۹۳۷.

۲- سیمای قم، ص ۱۲۴.

۲ - کتابخانه مدرسه فیضیه:

این کتابخانه در سال ۱۳۴۹ ق آبان ۱۳۰۹ ش از سوی «حضرت آیه الله حائری یزدی» بنیانگذاری شد. در آغاز کار کتابخانه ۴۵۰۰ نمونه کتاب در آن جمع شد. پس از بازسازی کتابخانه در سال ۱۳۴۵ ش بر تعداد کتاب های موجود افزوده شد.

پس از پیروزی انقلاب، کتابخانه مدرسه فیضیه یکی از غنی ترین مراکز پژوهشی و خدماتی گردید. هم اکنون ۱۵۰ هزار جلد کتاب در این کتابخانه قرار دارد. (۱)

۳ - کتابخانه آستانه حضرت معصومه علیهاالسلام :

این مجموعه در سال ۱۳۳۱ ش با اهدای کتاب از طرف «حضرت آیه الله مرعشی نجفی» و «حاج ابوالفضل تولیت» کار خود را آغاز کرد.

محل آن ابتدا در یک اتاق کوچک در ایوان آینه بود؛ سپس به سال ۱۳۲۹ ش، طبقه بالای صحن کوچک به این امر اختصاص یافت.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به سال ۱۳۷۲ ش کتابخانه به محل کنونی در میدان آستانه انتقال یافت. امتیاز مهم این کتابخانه در داشتن آرشیو کامل اکثر روزنامه ها و مجلات کشور است. قدیمی ترین نشریه موجود در کتابخانه «روزنامه شرف» به خط «محمد حسن» در تاریخ ۱۳۰۲ ق می باشد. (۲)

۱- راهنمای جامع مؤسسات فرهنگی اسلامی، ص ۹۱۱.

۲- پژوهشی در شهرهای ایران، ص ۱۶۲.

ص: ۸۲

۴ - کتابخانه مسجد اعظم:

این کتابخانه که در قسمت غربی مسجد اعظم است «حضرت آیه الله بروجردی» در سال ۱۳۳۹ ش بنیانگذاری کرد. موضوع کتاب های آن عمومی و تخصصی است. کتاب های موجود در آن ۶۰ هزار جلد چاپی ۴۰۰۰ جلد خطی است.

۵ - کتابخانه دفتر تبلیغات اسلامی:

این کتابخانه به سال ۱۳۴۸ ش با همت «محمد کلاهی» به مساحتی حدود ۳۵۰۰ متر مربع در سه طبقه به نام «دار التبلیغ» بنا شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به سال ۱۳۵۸ ش تحت پوشش دفتر تبلیغات اسلامی در آمد.

کتابخانه، بخش های مختلفی دارد و تعداد کتاب های آن حدود صد هزار جلد نسخ عربی و فارسی می باشد. (۱)

۶ - کتابخانه حضرت آیه الله گلپایگانی:

این کتابخانه، در مدرسه حضرت آیه الله گلپایگانی ابتدا به سال ۱۳۵۴ ش بنیانگذاری شد. سپس با تأسیس مرکز جدید در سال ۱۳۶۹ ش مجدداً افتتاح شد.

فضای کتابخانه شامل: سالن مطالعه عمومی، قسمت ویژه محققین و قسمت نشریات می باشد.

این مجموعه بیش از ۷۷ هزار جلد کتاب چاپی و خطی دارد که حدود

۱- پژوهشی در شهرهای ایران، ص ۱۶۲.

ص: ۸۳

۱۵ هزار جلد آن را نسخه های خطی تشکیل می دهد. (۱)

علاوه بر کتاب خانه های فوق در شهر قم دهها کتابخانه شخصی و ارزشمند وجود دارد.

فصل ششم: خانه های تاریخی

اشاره

در شهر قم و اطراف آن با توجه به ویژگی های زمانی و سنتی، خانه های قدیمی پیدا می شود که از توجه خاص گذشتگان به ساخت چنین مکان هایی حکایت می کند.

از نمونه های خاص و منحصر به فرد خانه های قدیمی قم می توان به «خانه حاجی خان»، «خان یزدان پناه»، و... اشاره کرد. خانه حضرت امام خمینی رحمه الله نیز به دلیل شخصیت تاریخی ایشان مورد توجه همگان است.

تصویر ۱۲×۸

۱ - خانه حضرت امام خمینی رحمه الله خانه انقلاب: ۱۳۷۵/۴/۱۱ ش ثبت: ۱۷۴۵

این خانه که یادگار دوران اقامت حضرت امام خمینی رحمه الله در قم است، در خیابان معلم و محله یخچال قاضی قرار دارد. قدمت این خانه به اوایل قرن حاضر ۱۴ می رسد. حضرت امام خمینی رحمه الله منزل مورد نظر را حدود ۱۳۲۵ ش به مبلغ ۱۳ هزار تومان با فروش ملکی که در خمین

۱- همان، ص ۱۶۲.

ص: ۸۴

داشتند خریدند و تا سال ۱۳۴۳ ش مورد استفاده قرار دادند. (۱)

خانه ساختمانی دو اشکوبه و بسیار ساده دارد که شامل زیرزمین و طبقه هم کف است. حیاط ساختمان در قسمت جنوبی آن قرار گرفته و در سمت شرق و غرب آن فضاهای سرپوشیده قرار دارد. استقرار این فضاها به گونه ای است که پلکان میانی ساختمان را به دو بخش بیرونی در شرق و اندرونی در غرب تقسیم می کند.

تالار شرقی بنا محل سخنرانی حضرت امام رحمه الله بوده است. (۲)

این خانه را باید به حق «خانه انقلاب» نامید؛ زیرا نخستین حرکت های انقلابی امام خمینی رحمه الله از همین جا آغاز شد. در و دیوارهای خانه، روز و شب های بیشماری را شاهد هجوم بی رحمانه مأموران ساواک و اعتصاب و تحصن مبارزان و ضرب و شتم و دستگیری انقلابیان مسلمان بوده است.

حضرت امام رحمه الله مدتی پس از خرید خانه در قسمت غربی آن یک اتاق با زیرزمین و حیاط مجزا جهت سکونت «حاج احمد آقا» می سازد.

مصالح به کار رفته در بنا آجر و خشت خام است. سطوح داخلی خانه عاری از هر گونه تزیین و سطوح خارجی نیز نمای آجری ساده و یکدست بدون نقش است. سر در ورودی از داخل حیاط طرح آجری آن پر نقش و نگار است.

این منزل پس از دستگیری و تبعید حضرت امام در ۱۳ آبان ۱۳۴۳ ش در اختیار برادر گرامی ایشان «مرحوم آیه الله پسندیده» قرار گرفت. (۳)

۱- پا به پای آفتاب، ج ۴، ص ۸۳.

۲- همراه با امام در شهر قم، ص ۹.

۳- خانه های امام، ص ۱۰.

ص: ۸۵

تصویر ۱۲×۸

۲ - خانه حکیم ملاصدرا: ۱۳۷۵/۱۰/۵ ش ثبت: ۱۸۲۱

«محمد بن ابراهیم یحیی قوام شیرازی» ملقب به «صدرالمتالهین» ملاصدرا از بزرگان فلاسفه اسلامی و از بزرگ ترین دانشمندان جهان اسلام در حکمت الهی و سرآمد حکمای اسلامی است که در سال ۹۷۹ ق در شیراز دیده به جهان گشود و پس از مدتی در اصفهان از محضر اساتیدی چون «شیخ بهایی»، «میرداماد» بهره برد و مراتب رشد و ترقی را پیمود؛ ولی به جهت مخالفت عده ای از علمای ظاهرین، اصفهان را ترک گفت و برای تزکیه نفس و سیر سلوک به منطقه کهک قم آمد.

دوران خلوت گزینی و سلوک معنوی صدرالمتالهین در کهک، هفت سال و بنا به قولی ۱۵ سال طول کشید. (۱)

خانه ملاصدرا در کهک، یادگاری بازمانده از دوران سکونت این حکیم در قم است. خانه در منتهی الیه غرب کهک در محله «چاله حمام» واقع است که پیرامون آن را خانه هایی با بافت معماری مناطق گرمسیری احاطه کرده است.

نقشه اصلی بنا شبستانی است و چلیپایی چهار صفه است که گرداگرد آن را چهار گوشه طبقه هم کف و اول حجره ها و اتاق هایی در بر گرفته است. متأسفانه قسمت اعظم بنا تخریب شده؛ چنان که از ۸ اتاق تنها یک اتاق مانده است. و دو اتاق دیگر نیز در طی تعمیرات سال ۱۳۷۷ ش بازسازی گردید.

۱- درنگی در مثنوی ملاصدرا، ص ۴۵.

ص: ۸۶

در حال حاضر، خانه شامل یک گنبد و سه صدف است که به همراه قسمت های مرمت شده اطراف به نام «خانه ملاصدرا» مورد بازدید قرار می گیرد. (۱)

عکس ۱۲×۸

۳ - خانه حاجی خان : ۲۹/۴/۱۳۷۷ - ش ثبت ۱۳۷۹

بنای این عمارت به اواخر دوره قاجار می رسد و در کنار خانه حاجی خان در محله چهارمردان واقع است. ورودی بنا شامل سردری کوتاه و پاتاق قوسی که از طریق پاگرد شش ضلعی هشتی و دالان جبهه شمالی به حیاط مرکزی ارتقا می یابد.

شاخص ترین بخش خانه پنج دری جبهه شرقی است که از طریق بادگیرهای دوگانه با فضای خارجی و زیرزمین مرتبط می باشد. به علاوه شش دری بخش شمالی با ستون های سنگی ایوان از قسمت های با اهمیت خانه است. نوع بهره برداری و خصوصیات بارز خانه ساختار مسکونی دارد که با تغییرات کاربری به اداری تغییر یافته است.

بادگیر دو گانه که با زیرزمین شاه نشین جبهه غربی مرتبط می باشد و ستون های ایوان شمالی و شرقی و پنج دری های چوب گردو از خصوصیات بارز بنا محسوب می شود. (۲)

۴ - خانه حاج علی خان زند: ۲۵/۴/۱۳۷۹ - ش ثبت: ۲۰۷۲

۱- نامه قم، ش ۱۴، ص ۵۱.

۲- استان قم، ص ۵۳.

ص: ۸۷

این خانه در محله چهارمردان واقع است و کوچه دسترسی به آن گذر قلعه است که با توجه به فرم و مصالح به کار رفته در ساختمان به دوره قاجار متعلق است یعنی خانه قدمتی حدود ۱۳۰ سال دارد. (۱)

ورودی بنا شامل سر در ورودی کوتاه با طاق قوسی رومی آجری است که از طریق پاگرد شش ضلعی هشتی و دالان جنوبی به حیاط مرکزی میانسرا ارتباط می یابد.

این عمارت، شامل سه بخش است: بخش اول: شامل شاه نشین تابستانی، بارگیر منفرد؛

بخش دوم: زمستانی در جبهه شمالی که فضای بیشتری را در بر می گیرد؛

بخش سوم: مخصوص خدمه که در جبهه غربی جای دارد. (۲)

بنا دارای ستون های سنگی با ستون تزئینی در ایوان شمالی و آجرکاری با درهای چوبی است.

این خانه در سال ۱۳۷۹ ش در فهرست آثار ملی به ثبت رسید و در اختیار میراث فرهنگی استان قم قرار گرفت.

۵ - خانه یزدان پناه: ۲۴/۴/۱۳۸۲ - ش ثبت: ۹۱۵۱

این خانه در خیابان باجک ۱۹ دی کوچه شماره ۱۱ و درون بافت قدیم شهر واقع شده است. با توجه به شکل ساختمان و مصالح به کار رفته، بنای ساختمانی به دو نسل پیش و با قدمتی ۱۲۰ ساله و متعلق به اواخر دوره قاجار و اوایل رژیم پهلوی است.

۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۲۰۷۲.

۲- مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، ص ۱۶۸.

ص: ۸۸

بنا با محل اداره میراث فرهنگی قم قابل مقایسه است. کل مساحت بنا ۵/۸۸۴ متر مربع است و دارای ۱۰ اتاق است. شاخص ترین بخش خانه پنج دری جنوب غربی آن است. (۱)

این خانه با مرمتی که در آن صورت می گیرد به موزه میراث فرهنگی قم تبدیل خواهد شد.

۶ - خانه حضرت آیه الله هائری یزدی: ۱۸/۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۳۷۸۷

خانه در مرکز بافت قدیم شهر در «محل حاج عسگرخان» قرار دارد. با توجه به شکل ساختمانی و مصالح به کار رفته و کسب اطلاع از تولید آن بنایی متعلق به اواخر دوره قاجاریه است.

ورودی بنا شامل سردر ورودی کوتاه؛ طاق قوسی به سبک رومی از آجر است که از طریق پاگرد به حیاط مرکزی ارتباط می یابد. کل مساحت بنا ۴۷۹ متر مربع است که ۳۶۰ متر آن زیربنای ساختمان است.

خانه در مجموع دارای ۱۰ اتاق است: یکی از بخش های مهم خانه، جبهه شرقی آن است که بادگیری منفرد به فضای جانبی و زیرزمین را به هم مرتبط می کند.

اتاق های جبهه جنوبی با ستون های زیبا جلوه ی خاصی به مجموعه داده است. در زیرزمین نیز حمام خزینه ای قرار دارد که گویا در دوران رژیم پهلوی و کشف حجاب رضاخان در منزل جهت استفاده عموم ساخته بود.

قسمت اندرونی منزل با یک حیاط کوچک و دو اتاق، محل زندگی

۱- پرونده میراث فرهنگی استان قم، ش ۹۱۵۱.

ص: ۸۹

خانواده ایشان بوده است. (۱).

۷ - خانه حاج باقر روحانی: ۲/۸/۱۳۸۲ - ش ثبت: ۱۰۵۶۶

این منزل در محله چهارمردان گذرقلعه واقع است که با توجه به شکل ساختمانی و مصالح بکار رفته متعلق به دوره قاجاریه و نزدیک به ۱۳۰ سال پیش است.

عمارت منزل شامل چهار بخش است:

۱ - شاه نشین تابستانی با بادگیر منفرد که به زیرزمین مرتبط می شود؛

۲ - شاه نشین زمستانی که فضای بیش تری را شامل می شود در جبهه جنوبی واقع است؛

۳ - بخش سوم مربوط به خدمه در گوشه جنوب شرقی منزل واقع است؛

۴ - بخش چهارم حیاط که مربوط به بهار خواب است.

۸ - خانه حاج سید حاجی: ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۴۸۷۰

این منزل نیز در کوی گذرقلعه واقع است. ساختمان به صورت مستطیل در امتداد شمال غربی به جنوب شرقی و در راستای کوچه به سمت بقعه «سلطان محمد شریف» واقع شده است.

پس از یک هشتی در ورودی ساده، راهرویی قرار دارد که در سمت چپ آن فضاهای بیرونی و در انتهای آن فضای اندرونی واقع شده است.

فضای بیرونی شامل یک حیاط مستطیل شکل که یک اتاق اصلی است که محل کارهای عمومی، مطالعاتی و پذیرایی از میهمانان بوده

ص: ۹۰

است.

فضای اندرونی از دو بخش تشکیل شده: بخش اول: در زمینی درست در زیر قسمت بیرونی واقع است. بادگیری که در بالای حیاط بیرونی قرار گرفته جریان هوای مطلوبی را به داخل خانه منتقل می کند. قسمت دوم: در شمال غربی ساختمان قرار گرفته است. این قسمت، شامل یک ایوان مرکزی و در ایوان سه درب در دو طرف آن است. (۱)

۹ - خانه توکلی: ۱۹/۱۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۴۸۵۳

این خانه در بافت قدیمی شهر و در خیابان آذر، کوی چهل اختران واقع است. با توجه به نوع معماری و استفاده از رواق ها و ایوان هایی که با ستون های خاص و گچ بری با نقوش واقع گرایانه، قدمت آن به اواخر دوره قاجار می رسد. (۲)

اولین شاخص بنا که شدیداً جلب توجه می کند در سر در ورودی آن است که به شکل زیبایی نماسازی آجرکاری شده است. پس از ورود به خانه فضایی با هنر نامشخص وجود دارد که احتمالاً در دوره های مختلف دچار تغییراتی شده است. سپس حیاط ساختمان قرار دارد که دارای شکل مربع است. خانه دارای زیرزمین، در یک طبقه و چهار ایوان با چهار ستون سنگی قرار دارد. در پشت ایوان اتاق هایی به حالت پنج دری وجود دارد.

۱۰ - خانه حاج عسگرخان: ۲۵/۱۲/۱۳۸۰ - ش ثبت: ۵۶۷۷

۱- همان، ش ۴۸۷۰.

۲- همان، ش ۴۸۶۹.

ص: ۹۱

این خانه روبه روی بازار و در «کوی حاج عسگرخان» واقع است و معماری آن به دوره قاجار می‌رسد. ورودی اصلی بنا به صورت دو طبقه بوده که به صورت آجرکاری و ستون‌های سنگی تزئین گردیده است.

فضای حیاط، مستطیل شکل است. مجموع اتاق‌هایی که در ساختمان وجود دارد، به سه گروه تقسیم می‌شود:

۱- اتاق‌های شمال غربی که شامل دو فضای سه دری که یکی از آن‌ها شاخص‌ترین نماد معماری مجموعه است؛

۲- اتاق‌های شمال شرقی که قدیمی‌ترین بخش ساختمان است؛

۳- اتاق‌های جنوب غربی که دارای زیرزمین‌هایی با ستون‌سنگی و قوس‌های زیبا است که یک ایوان و تعدادی پله دارد. (۱)

فصل هفتم: آب انبارهای استان قم

اشاره

شرایط و اوضاع اقلیمی خشک و نیم‌خشک بخش عمده‌ای از ایران، تأثیری ژرف و بنیادین در خلق پدیده‌های گوناگون معماری خصوصاً آب انبارها گذارده است. این مجموعه با توجه به نقش مهمی که در زندگی روزمره مردم داشته از موقعیت خاصی در فرهنگ این سرزمین برخوردار بوده است.

در سطح استان قم نیز آب انبارهای زیادی با توجه به خصوصیات اقلیمی منطقه وجود دارد که به یک اعتبار می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد:

الف آب انبارهایی که جنبه همگانی داشته و در محله‌ها و روستاها و

ص: ۹۲

کاروان سراها ساخته شده که به صورت تک بنایی در مسیر راه های کاروانی قرار داشته اند.

ب آب انبارهای خصوصی درون منازل.

۱- آب انبار سراج: ثبت: ۸۶۳۴

این آب انبار در بخش قنوات، «روستای سراج» و در «محل زعفرانی» قرار گرفته است که با توجه به شکل نقشه و معماری و مصالح به کار رفته بنا متعلق به دوره صفوی است.

ورودی آن در سمت غربی به دهانه ۴۲/۱ متر با طاق جناقی که در طرفین آن دو جرز تزینی به عرض ۵۰ سانتی متر و با ۱۰ سانتی متر پیش آمدگی وجود دارد.

در قسمت بالای ورودی نیز یک ردیف آجر، به صورت راسته کار گذاشته شده که به صورت کادری ورودی را در بر گرفته است. این ورودی ۱۵ پله دارد و عرض آن ۴۲ سانتی متر است که به پا شیر راه می یابد.

مخزن آب انبار به شکل مستطیل به ابعاد ۱۴×۱۱ متر است این آب انبار ۲ بادگیر مستطیل شکل دارد و در زیر بادگیرها دو دریچه جهت کمک به جریان هوا و رفت و آمد برای نظافت مخزن تعبیه شده است. (۱)

مصالح به کار رفته در آب انبار آجر مایل به قرمز است و دیواره مخزن تا ارتفاع ۲ متری با ملاطی از آهک و مواد دیگر جهت عایق سازی کشیده شده است. (۲)

۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم، ش ۸۶۳۴.

۲- همان، ش ۸۶۳۴.

۲ - آب انبار پامیان: ثبت: ۵۶۷۶

این بنای صد ساله، به دست فردی به نام «حاج سیدرضا یزدی» احداث گردیده است که در «بخش جعفریه» و در روستای «پامیان» واقع است. آب انبار به شکل مربع مستطیل با ابعاد $۹۰/۸ \times ۶/۹$ متر با چهار ستون مربع مستطیل و در وسط با ۹ چشمه طاق با پوشش عرقچینی کوتاه با مصالح آجر، ملاط ساروج و گچ است. این آب انبار از درون حیاط مساجد جامع با ۱۵ پله تا حدود ۳۰ سال پیش مورد استفاده قرار می گرفت. (۱)

۳ - آب انبار کهک: ثبت: ۴۶۳۲

این آب انبار با توجه به کتیبه سر در ورودی آن که تاریخ ۱۱۲۳ ق خوانده می شود، نشانگر آن است که آب انبار مربوط به دوره صفوی و در زمان «سلطان حسین صفوی» ساخته شده است.

آب انبار دارای سه در ورودی آجری ساده است که با ۲۴ پله به منبع آب می رسد. دیواره آب انبار با سنگ لاشه ساخته شده و تا سقف با آجر به صورت ضربی کار شده است. بر روی مخزن این آب انبار دو بادگیر به ارتفاع تقریبی ۴ متر با مصالح خشت خام دیده می شود که کار تهویه و خنک کردن آب را بر عهده دارد. این آب انبار به همراه بادگیر آن تا ارتفاع ۴۰ سانتی متر از سطح زمین با لاشه سنگ و سپس با خشت های جدید در ۵۰ سال پیش مرمت و تجدید بنا شده است. (۲)

۱- همان، ش ۵۶۷۶.

۲- همان، ش ۴۶۳۲.

ص: ۹۴

۴ - آب انبار طلب: ثبت: ۸۶۲۹

این آب انبار همزمان با ساخت کاروانسرای طلب جهت استفاده کاروانیان ساخته شده است. آب انبار دارای نقشه مستطیل شکل به ابعاد $۷۵/۱۱ \times ۷۰/۱۴$ متر و یک راه پله مستقیم است.

ورودی آن در سمت شمال با دهانه $۲۴/۲$ و ارتفاع $۴۱/۲$ متر با طاق ضربی است.

عرض پله اول ۷۵ سانتی متر و بقیه پله ها ۳۸ سانتی متر است. این بنا دارای ۴ ستون آجری و ۹ چشمه طاق و دارای یک گنبد کوتاه و عرقچین آجری است. (۱)

دیگر آب انبارهای استان قم بر اساس قدمت بنا:

ردیف نام آب انبار زمان احداث مکان

۱ طیب و طاهر صفوی جاده سراج

۲ صدر آباد صفوی قاجار بخش مرکزی

۳ البرز قاجار روستای البرز

۴ مبارک آباد قاجار جاده مبارک آباد

۵ کاج قاجار روستای کاج

۶ پاسنگان قاجار جاده کاشان

۷ لب چال قاجار محله لبچال

۱- همان، ش ۸۶۲۹.

منابع و مأخذ

- ۱- ابن رضا، سیدحسین، قم از نظر اجتماعی و اقتصادی، قم، ۱۳۶۵ ش.
- ۲- اعتمادالسلطنه، محمدحسن، همراه البدان، ۴ مجلد، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.
- ۳- اشتهاردی، محمد مهدی، حضرت معصومه، فاطمه دوم، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.
- ۴- برقی، سیدحسن، راهنمای قم، آستانه مقدسه، ۱۳۱۷ ش.
- ۵- بیگ ارباب، محمدتقی، تاریخ دارالایمان، حکمت، چاپ اول، ۱۳۴۲ ش.
- ۶- پا به پای آفتاب، ج ۴، پنجره، ۱۳۷۴ ش.
- ۷- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۲۰۷۲، سیداحمد موسوی.
- ۸- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۲۱۶۸، سیداحمد موسوی.
- ۹- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۲۱۶۹، سیداحمد موسوی.
- ۱۰- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۲۳۱۱، سیداحمد موسوی.
- ۱۱- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۲۴۹۵، سیداحمد موسوی.
- ۱۲- پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۲۶۹۰،

ص: ۹۶

سیداحمد موسوی.

- ۱۳ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۳۳۴۵، سیداحمد موسوی.
- ۱۴ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۳۷۶۵، سیداحمد موسوی.
- ۱۵ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۳۷۸۶، سیداحمد موسوی.
- ۱۶ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۳۷۸۷، سیداحمد موسوی.
- ۱۷ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۴۶۳۲، سیداحمد موسوی.
- ۱۸ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۴۷۷۳، سیداحمد موسوی.
- ۱۹ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۴۷۷۴، موسوی - شیخ.
- ۲۰ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۴۸۵۳، شاه محمدپور.
- ۲۱ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۴۸۵۷، شاه محمدپور.
- ۲۲ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۴۸۵۹، شاه محمدپور.
- ۲۳ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۴۸۷۰، شاه محمدپور.

ص: ۹۷

- ۲۴ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۵۶۷۶، سید احمد موسوی.
- ۲۵ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۵۶۷۷، شاه محمدپور.
- ۲۶ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۶۱۵۹، شاه محمدپور.
- ۲۷ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۸۶۲۶، سید احمد موسوی.
- ۲۸ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۸۶۲۹، عمار کاوسی.
- ۲۹ - پرونده ثبتی میراث فرهنگی استان قم به شماره ۸۶۳۴، عمار کاوسی.
- ۳۰ - پژوهشگاه هنر و فرهنگ اسلامی، دائرة المعارف حوزه هنری، چاپ اول، ۱۳۷۸ ش.
- ۳۱ - پوپ، آرتور، معماری ایرانی، کرامت آل افسر، یساولی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.
- ۳۲ - حقدار، علی اصغر، درنگ در مثنوی ملاصدرا، شهاب، سال سوم.
- ۳۳ - خانه های امام، سازمان میراث فرهنگی استان قم، ۱۳۸۲ ش.
- ۳۴ - جوادی، شجاع، سیر پلیس در قم، کتابفروشی علامه، قم، چاپ اول، ۱۳۵۵ ش.
- ۳۵ - جعفریان، رسول، مقاله تاریخی، دفتر نهم، دلیل ما، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.

ص: ۹۸

- ۳۶ - دوانی، علی، زندگانی آیه الله بروجردی، مطهر، چاپ سوم، ۱۳۷۲ ش.
- ۳۷ - مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، راهنمای جامع مؤسسات فرهنگی، اسلامی و استان قم، ۲ جلد، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.
- ۳۸ - زمر شیدی، مسجد و معماری ایران، کیهان، ۱۳۷۴ ش.
- ۳۹ - زنده دل، حسن، استان قم، ایرانگردان، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
- ۴۰ - سعیدیان، عبدالحسین، شهرهای ایران، علم و زندگی، تهران، ۱۳۷۹ ش.
- ۴۱ - شین پرتو، علی، مان امهان «جمکران»، وحید، چاپ اول، ۱۳۶۹ ش.
- ۴۲ - صارمی، کتابیون، موزه های ایران، سازمان میراث فرهنگی کشور، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.
- ۴۳ - فقیهی، علی اصغر، تاریخ مذهبی قم، زائر، ۱۳۷۸ ش.
- ۴۴ - فقیه محمدی، محمدمهدی، انوار پراکنده، مسجد مقدس جمکران، ۱۳۷۶ ش.
- ۴۵ - فیض، عباس، گنجینه آثار تاریخی قم، ۲ جلد، استوار، ۱۳۵۰ ش.
- ۴۶ - فیض، عباس، قم و روحانیت، استوار، ۱۳۵۰ ش.
- ۴۷ - قمی، حسن بن محمد بن حسن، تاریخ قم، توس، ۱۳۶۱ ش.
- ۴۸ - قزوینی رازی، عبدالحسین، النقص، محدث، ۱۳۳۱ ش.
- ۴۹ - عرب، کاظم، نامه قم، مقاله، ش ۹، ۱۳۷۹ ش.
- ۵۰ - عرب، کاظم، فصلنامه علمی و فنی و هنری اثر، مقاله، ش ۳۳ و ۳۴ «هفت بنای ارزشمند».

ص: ۹۹

- ۵۱ - عرب، کاظم، دائره المعارف مساجد، چاپ اول، ۱۳۷۸ ش.
- ۵۲ - عرب، کاظم، تاریخ معماری و شهرسازی ایران، ج ۴، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۴ ش.
- ۵۳ - کابلی، میرعابدین، بررسی های باستان شناسی قمرو، میراث فرهنگی، ۱۳۷۹ ش.
- ۵۴ - گزارش های باستان شناسی تپه صرم، سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۷۶ ش.
- ۵۵ - مدرسی طباطبایی، تربت پاکان، ۲ جلد، استوار، ۱۳۳۵ ش.
- ۵۶ - مشکوتی، نصرت الله، بناهای تاریخی ایران، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۴۹ ش.
- ۵۷ - معنوی ثانی، عبدالله، موزه ها، سازمان میراث فرهنگی کشور، ش ۳۱.
- ۵۸ - وفایی، عبدالوحید، سیمای قم، سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹ ش.
- ۵۹ - ناصرالشریعه، محمدحسین، تاریخ قم، دارالفکر، ۱۳۵۰ ش.
- ۶۰ - نوبان، مهرالزمان، مردم نگاری زیارتگاههای استان قم، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۶ ش.
- ۶۱ - همراه با امام در شهر قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۲ ش.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری
۴. صرفاً ارائه محتوای علمی
۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه
۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی
۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...
۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...
۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com
۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ...
۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی
۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...
۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)
۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)
۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نمایم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آبا ده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

